

Migrantenerfgoed in het Nationaal Historisch Museum.

Bijdragen van postkoloniale migranten (Molukse Nederlanders) en arbeidsmigranten (Turkse en Marokkaanse Nederlanders) vergeleken

Ruben Tupamahu (0371319)
Masterscriptie
Cultureel Erfgoed
H. Henrichs en E. Nijhof

Inleiding	3
1 Erfgoed en cultuurbeleid	5
2 Postkoloniale migranten.....	9
2.1 De geschiedenis van de Molukkers in Nederland	10
2.1.1 Het Museum Maluku	11
2.1.2 De Molukse Barak.....	15
2.1.3 Deelconclusie.....	18
3 Arbeidsmigranten.....	19
3.1 Het Turkse en Marokkaanse culturele erfgoed	20
3.1.1 Marokko: 5000 jaar cultuur	21
3.1.2 Istanbul: De stad en de sultan	23
3.1.3 Thuis: Turks en Marokkaanse Nederlanders	24
3.1.4. Deelconclusie.....	27
3.2 Het vestigingsproces in Nederland.....	27
3.2.1 Deventer Blik	28
3.2.2 Migranten bij de Demka-Staalfabrieken	29
3.2.3 Deelconclusie.....	30
Conclusie	31
Literatuurlijst	34

Inleiding

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Nederland diverse migratiegolven gekend. Toen in 1949 Nederlands-Indië onafhankelijk werd, kwam een grote groep Indische Nederlanders, Molukkers en Papoea's naar Nederland. Maar er kwamen ook andere postkoloniale migranten zoals Surinamers en Antillianen.¹ Vanaf het midden van de jaren zestig van de vorige eeuw arriveerde een groep arbeidsmigranten uit diverse landen rond de Middellandse Zee, waarvan vooral Turkse en Marokkaanse gastarbeiders zich uiteindelijk definitief in Nederland vestigden. Twee decennia later kwam er tevens een stroom van asielzoekers uit de Derde Wereld op gang.

Deze naoorlogse migratiegolven hebben er mede toe geleid dat Nederland op cultureel vlak veranderde en de diversiteit ervan toenam. De migrantengroepen die na 1945 in Nederland aankwamen, vonden nauwelijks aansluiting bij de Nederlandse samenleving. Het probleem was dat hun historische ervaringen niet of nauwelijks aansloten bij het collectieve bewustzijn dat zich centreerde rond de herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog. Hierbij stond het idyllische beeld van voor die oorlog, de Duitse bezetting en de wederopbouw in de jaren vijftig van de vorige eeuw centraal.² Doordat de collectieve herinnering op deze manier vorm heeft gekregen, werd voorbij gegaan aan de naoorlogse vestiging van de verscheidene migrantengroepen en hun historische ervaringen.

In het recente politieke en publieke debat is de positie van migranten en hun nakomelingen in de Nederlandse samenleving prominent op de voorgrond getreden. De aandacht richt zich op de integratie van deze migranten, die volgens sommige beleidsmakers niet snel genoeg kan verlopen. Vooral het anders-zijn wordt benadrukt, waardoor een scherp onderscheid bestaat tussen 'wij' en 'zij'. De culturele bagage uit het land van herkomst en de sociaaleconomische positie in het land van aankomst worden nadrukkelijk als probleem ervaren. In 2008 betoogden migratiehistorici Herman Obdeijn en Marlou Schrover dat integratie tijd nodig heeft en bij verscheidene migrantengemeenschappen in het verleden meerdere generaties in beslag nam.³

De aandacht voor de integratie van migranten is gerelateerd aan de onzekerheden betreffende de nationale identiteit, die samenhangen met ontwikkelingen zoals de voortschrijdende globalisering. Deze drie factoren staan aan de basis om een Nationaal Historisch Museum (NHM) op te richten. Al meer dan een decennium is er een discussie gaande over het oprichten van een NHM. In 2006 werd de motie Verhagen/Marijnissen in de Tweede Kamer aangenomen waarin het besluit lag het NHM daadwerkelijk te verwezenlijken. In eerste instantie zou een centrale rol worden ingeruimd voor de door de commissie-Van Oostrom samengestelde Canon van de Nederlandse geschiedenis; een chronologische verbeelding van 'het verhaal van Nederland' aan de hand van vijftig vensters.⁴

In aanvang had het NHM tot doelstelling om de identiteit van Nederlanders te versterken en de integratie van nieuwkomers te bevorderen. Kennis van de cultuur en geschiedenis van Nederland, waarvan de Canon een belichaming is, zou hiervoor essentieel

¹ M. Grever en K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid (2007) 75-76.

² L. Lucassen en W. Willems, *Gelijkheid en onbehagen. Over steden, nieuwkomers en nationaal geheugenverlies* (2006) 48.

³ H. Obdeijn en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (2008) 14, 17, 21-22.

⁴ D. Elshout, 'Het Nationaal Historisch Museum: topstukken of replica's' in: *Kunstlicht* 29 (2008) 1, 6-49, aldaar 6. Zie voor de Canon: <http://www.entoen.nu/> (geraadpleegd 1 december 2009)

zijn. Op deze manier zou de onderlinge verbondenheid versterkt moeten worden. Het NHM zou hier zoals musea in de negentiende eeuw als een identiteitsfabriek fungeren. Met andere woorden: een oud concept in een nieuw jasje. Maar de situatie in de eenentwintigste eeuw is wezenlijk anders, want er zou sprake zijn van complexe postmoderne identiteiten, waardoor deze manier van identiteitsvorming niet meer opgaat.⁵

Sinds het laatste kwartaal van 2008 heeft het NHM een meer concrete invulling gekregen door de aanstelling van een algemeen en inhoudelijk directeur. Er is ook een visiedocument van hun hand verschenen. Hieruit blijkt dat van de chronologie van de Canon is afgestapt en in plaats daarvan is gekozen voor een meer dynamische, thematische indeling in vijf werelden: ik en wij, land en water, rijk en arm, oorlog en vrede, lichaam en geest.⁶ De huidige opzet laat de veelzijdigheid van perspectieven zien van waaruit de Nederlandse cultuurgeschiedenis benaderd kan worden. Tevens is het mogelijk om als (toekomstig) publiek over de inhoud van het museum mee te discussiëren en op deze manier een bijdrage te leveren voor het aandragen van onderwerpen die binnen de thema's passen. Op deze manier wordt gezamenlijk vorm gegeven aan zowel het verhaal over de geschiedenis van Nederland als aan 'onze' nationale identiteit. In de nieuwe doelstelling ligt de nadruk op het tentoonstellen van de Nederlandse cultuurgeschiedenis.

Het in oprichting zijnde NHM is dus bezig met het verzamelen van ideeën en thema's om het verhaal over de geschiedenis van Nederland vorm te geven. In deze scriptie zal de volgende vraag centraal staan: *Op welke manier kan het erfgoed van Marokkaanse en Turkse Nederlanders in het NHM worden ingepast? Welke objecten kunnen bij de presentatie geschikt zijn en welke verhalen kunnen daarbij verteld worden? Welke conclusie kan er getrokken worden uit de tentoonstellingspraktijk met betrekking tot het erfgoed van Molukse Nederlanders?* Met deze vraagstelling wordt aansluiting gezocht bij het thema 'ik en wij', uit het visiedocument. Hieruit blijkt dat het NHM ruimte biedt voor de mondelinge overleveringen van migranten.⁷ Deze benadering zou recht doen aan de meerstemmigheid van het verleden waar migratiehistorici zoals Wim Willems en Leo Lucassen naar op zoek zijn.⁸

De Molukse Nederlanders worden als migrantengroep naast Turkse en Marokkaanse Nederlanders geïntroduceerd, omdat hun verhaal al in het Museum Maluku en de Molukse Barak in het Nederlands Openluchtmuseum wordt gerepresenteerd. Tussen Molukse Nederlanders enerzijds en Turkse en Marokkaanse Nederlanders anderzijds bestaat een significant verschil omdat beide groepen met verschillende migratiegolven naar Nederland zijn gekomen. De eerste groep behoort tot de postkoloniale migranten, die begin jaren vijftig naar Nederland kwamen. De laatste groep kwam vanaf halverwege en eind jaren zestig van de vorige eeuw als arbeidsmigranten. Beide groepen zouden in eerste instantie tijdelijk in Nederland verblijven, maar vanaf de jaren zeventig werd van hen verwacht te integreren in de Nederlandse samenleving.⁹

Het Museum Maluku en de Molukse Barak laten zien dat het van belang is om aandacht te besteden aan het verhaal van migrantengroepen zelf en tegelijkertijd waar de knelpunten liggen. Dit zou als voorbeeld kunnen dienen voor de opname van het Turkse en Marokkaanse erfgoed in het NHM. Het musealiseren van het erfgoed van migranten zou ervoor kunnen zorgen dat de afstand tussen autochtone Nederlanders en migranten kleiner

⁵ H. Henrichs, 'Identiteitsfabriek of warenhuis van het verleden? Inburgering en het Nationaal Historisch Museum' in: *Tijdschrift voor de geschiedenis* 120 (2007) 4, 608-622, aldaar 612-614.

⁶ V. Bijvanck en E. Schilp, *Het Nationaal Historisch Museum stimuleert de verbeelding* (2008) 44-53.

⁷ Bijvanck en Schilp, *Het Nationaal Historisch Museum*, 45.

⁸ Willems en Lucassen, *Gelijkheid en onbehagen*, 10.

⁹ *Ibidem*, 31.

wordt.¹⁰ Hierdoor wordt dit verhaal genationaliseerd en toegankelijk gemaakt, zoals voor de Tweede Wereldoorlog gebeurde met lokaal en regionaal erfgoed in bijvoorbeeld het Nederlands Openluchtmuseum.¹¹ Op deze manier zou het erfgoed van migranten, in het bijzonder in het NHM, een zelfde nationale lading kunnen krijgen.

In hoofdstuk 1 zal het begrip erfgoed gedefinieerd worden en het cultuurbeleid betreffende migranten in het algemeen aan de orde komen. Vervolgens zal in hoofdstuk 2 de geschiedenis van de Molukse Nederlanders onder de loep genomen worden en zal de presentatie van het erfgoed van deze migrantengroep centraal staan. In hoofdstuk 3 zal naar het erfgoed van Turkse en Marokkaanse Nederlanders worden gekeken. In eerste instantie worden twee wisseltentoonstellingen besproken, die in de Nieuwe Kerk werden georganiseerd. Het gaat om de wintertentoonstellingen van 2004 en 2006 getiteld *Marokko. 5000 jaar cultuur* en *Istanbul. De stad en de sultan*. Vervolgens wordt gekeken naar twee onlangs in boekvorm verschenen Oral history-projecten *Migranten bij de Demka-staalfabrieken in Utrecht (1915-1983)* en *Deventer blik*. Tot slot zal er gekeken worden naar een project *Thuis. Turkse en Marokkaanse Nederlanders* van het Meertensinstituut waarin migranteninterieurs centraal staan.

Bij al deze omgangsvormen met het verleden wordt gekeken of ze geschikt zijn om te gebruiken bij de presentatie van migrantenerfgoed van Turkse en Marokkaanse Nederlanders in het toekomstige NHM. In de conclusie zal worden teruggekomen op de hoofdvraag en zullen aanbevelingen worden gedaan voor het vormgeven van een (eventuele) presentatie met betrekking tot Turkse en Marokkaanse Nederlanders in het NHM.

1 Erfgoed en cultuurbeleid

Het begrip erfgoed kan zowel als *object* of als *houding* benaderd worden. De eerste categorie *object* houdt zich enerzijds bezig met materiële, roerende en onroerende objecten zoals landschappen, architectuur, interieurs, schilderkunst en klederdracht. Anderzijds richt het zich op immateriële symbolische praktijken waarbij gedacht moet worden aan taal, folklore, rituelen en gebruiken/vaardigheden. Deze totaliteit aan objecten zijn afkomstig uit het verleden waarvan de representatie in het heden plaatsvindt. De tweede categorie *houding* richt zich op de omgang met het verleden door groepen en samenlevingen. Beide hebben tot doel een continuïteit te bewerkstelligen tussen verleden, heden en toekomst.¹²

Rob van der Laarse stelt dat niet alleen het persoonlijk leven, maar ook de wereld van kunst en die van cultuur beheerst worden door het verleden, de zogenaamde erfgoedcultus. Volgens hem heeft deze erfgoedcultus twee gezichten. Enerzijds is het een vrolijk festijn van publiekseducatie, themaparken en cultuurtoerisme en anderzijds een grimmig tafereel van patriottisme, die aanzet tot vreemdelingenhaat en etnische spanningen.¹³ Hij wijst op de bevindingen van David Lowenthal, die met zijn boek *The Heritage Crusade* (1996) benadrukt dat erfgoed iets anders is dan geschiedenis. Erfgoed stopt het verleden in een hedendaags jasje; het is iets dat je beleeft en ondergaat. Het is een speurtocht naar continuïteit en tegelijkertijd het geloof in een mythische oorsprong van de

¹⁰ R. van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger' in: idem (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (2005) 1-29, aldaar 17. Van der Laarse spreekt in dit opzicht van een cultureel centrum en de periferie, die in meer algemene termen de verhouding tussen migranten en autochtone Nederlanders weergeeft. Zie hiervoor: Ibidem.

¹¹ A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (2005) 27-28.

¹² H. Henrichs, PowerPoint presentatie Erfgoed Audiovisueel, Hoorcollege wk.2. (2008)

¹³ Van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', 1.

eigen groep. Een geloof dat volgens veel historici niet ongevaarlijk is, omdat erfgoed chauvinisme bevordert en tevens triviaal en populistisch is. Dit doet de zogenaamde 'echte' geschiedenis achter de horizon verdwijnen.¹⁴

Tegenover deze visie op erfgoed staat die van de Engelse historicus Raphael Samuel, die stelt dat erfgoed inderdaad een hedendaagse constructie is, maar hij ziet ook de positieve kanten ervan. Samuel spreekt van democratisering van de historische belangstelling, waardoor steeds meer mensen zich bij het verleden betrokken zijn gaan voelen. Volgens hem is de omgang met het verleden niet het alleenrecht van historici. De commerciële uitbuiting door bijvoorbeeld de toeristische industrie en de media is een realiteit. Voor deze sectoren is het erfgoed slechts van belang zolang het amusementswaarde heeft. Daar tegenover bestaat volgens hem een oprechte publieke belangstelling voor het verleden en de wens om het verleden recht te doen.¹⁵

Als een groep in de samenleving ergens het predicaat 'erfgoed' opplakt, dan geeft zij daarmee aan dat dit erfgoed van waarde is voor 'onze cultuur' in het hier en nu. In dit proces van betekenisgeving wordt een historisch object getransformeerd tot iets anders: een woonhuis wordt bijvoorbeeld een monument, een alledaagse ploeg verwijst naar een verleden dat wij niet willen vergeten en daarom willen conserveren in bijvoorbeeld een museum. Het wordt iets groter dan dat het was; het voorwerp of gebouw krijgt een symboolwaarde. Erfgoed is vooral betekenisgeving, waarbij het gaat om een cultivering van de geschiedenis, die leidt tot een cultivering van de collectieve herinnering.¹⁶

Over wat precies bewaard dient te worden, wordt over het algemeen beslist door deskundigen en experts, die hiermee de (traditionele) dirigenten van de herinnering worden. Voor het bewaren kunnen verschillende argumenten een rol spelen, bijvoorbeeld architectonische of kunsthistorische argumenten. Maar ook esthetische waarde kan doorslaggevend zijn. Tegenwoordig wordt vooral gekeken naar de historische waarde die het object representeert. Na de selectie worden objecten bijvoorbeeld overgedragen aan archieven en musea waar ze geconserveerd kunnen worden. De perceptie van wat wij uit het verleden het conserveren waard vinden, verschuift steeds, waardoor het erfgoed en de erfgoedzorg een eigen dynamiek heeft.¹⁷

Met de komst van grote groepen migranten naar Nederland werd een minderheden- en later een integratiebeleid ontwikkeld. In het verlengde daarvan kreeg ook het cultuurbeleid daarmee te maken. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw voerde de Nederlandse overheid een beleid dat gericht was op de vergroting van de cultuurparticipatie van migranten. Mede door de beperkte budgetten is dat nooit bijzonder succesvol geweest. Aanvankelijk richtte het cultuurbeleid zich op de kunstensector, maar na het midden van de jaren negentig drong het ook door in de erfgoedsector.¹⁸

Dit betekende een nieuwe impuls betreffende de vraag wiens erfgoed er eigenlijk geselecteerd, bewaard en getoond werd en hoe criteria inzake representativiteit, uniciteit en esthetiek toegepast moesten worden. Eerder had deze vraag betrekking op het perspectief van gewone mensen, daar kwam later het (subalterne) perspectief van migranten bij. Een lastig aspect daarbij is dat de verhalen van postkoloniale migranten over de voormalige koloniën pijnlijke aspecten kunnen bevatten. Deze verhalen conflicteren met opvattingen over respect en gelijkwaardigheid waaraan vandaag de dag belang wordt gehecht.¹⁹

¹⁴ A. van der Zeijden, *Volkscultuur van en voor een breed publiek. Enkele theoretische premissen en conceptuele uitgangspunten* (2004) 29.

¹⁵ Van der Zeijden, *Volkscultuur van en voor een breed publiek*, 30.

¹⁶ Ibidem, 31.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ E. Bos, 'Een schoorvoetend integratieproces. Cultuurbeleid en diversiteit' in: *Levend Erfgoed* 4 (2007) 2, 4-9, aldaar 5.

¹⁹ Bos, 'Een schoorvoetend integratieproces.', 7.

Een andere discussie richtte zich op de objecten, die zich in de bestaande collecties bevonden en de vraag welke verhalen daarbij verteld konden worden. En wat moest er gebeuren met objecten uit niet-westerse samenlevingen, die aanvankelijk vaak gelabeld waren als trofeeën uit de voormalige koloniën en in aparte instellingen voor volkenkunde waren ondergebracht?²⁰ Zo is er nooit een bevredigend antwoord gegeven op de vraag of de maskers, bijlen, sieraden, messen en schilden uit de vroegere koloniën als kunst of als rituele objecten moeten worden beschouwd. Het kunstbegrip is zeer Europacentrisch en zegt meer over de manier waarop met de Westerse blik vanuit een perspectief van kunst en wetenschap naar andere culturen werd gekeken dan over de herkomst en de oorspronkelijke functie van de objecten.²¹

Het is belangrijk om te beseffen dat de objecten en verhalen van migranten in Nederland in een multiculturele samenleving een plek horen te krijgen in de collectieve herinnering.²² Delen van het bestaande erfgoed dienen – hoe lastig en pijnlijk dat soms kan uitpakken – vanuit verschillende perspectieven te worden bekeken. Het ontsluiten van dit erfgoed heeft net als bewaren (en presenteren) een aantal principiële keuzes in zich. Ten eerste: vanuit welk perspectief wordt er ontsloten? En daarnaast: Hoe gedetailleerd moet dat gebeuren?²³ In dit kader pleit de historicus Kees Ribbens juist voor het confronteren van zienswijzen en betekenissen. Dit zou mogelijk kunnen leiden tot het aanvaarden van uiteenlopende accenten en bereidheid tot begrip, die volgens hem voorwaarden zijn voor het ontwikkelen van een volwaardige multiculturele historische cultuur.²⁴

Erfgoed is een onderdeel van wat Ribbens de historische cultuur noemt, die hij omschrijft als de alledaagse omgang met het materiële en immateriële verleden.²⁵ Deze historische cultuur omvat o.a. herdenkingen, monumenten, verhalen, foto's, objecten, locaties, exposities, musea en documentatiecentra, televisieprogramma's, schoolboeken en wetenschappelijke publicaties. Uiteenlopende migrantengroepen en hun nakomelingen nemen eveneens deel aan de historische cultuur en geven daar een eigen invulling aan. Voor een deel betreft het hier de historische ervaringen van nieuwkomers, die binnen de privésfeer worden vormgegeven en gekoesterd. Maar het gaat tevens en steeds meer om een herinnering die als publiek wordt aangemerkt.²⁶

De historische cultuur in Nederland is dus niet het exclusieve terrein van de autochtone bevolking. In toenemende mate wordt getracht om voorheen onderbelichte onderwerpen die binnen de migrantengroep van belang worden geacht op passende wijze in herinnering te brengen. Hierbij kan het gaan om het zo naadloos mogelijk aanpassen aan de bestaande historische cultuur of om het presenteren van een relatief nieuw tegenverhaal. Het kan gaan om nieuwe of al bekende historische thema's, om aanvullende interpretaties of om geheel nieuwe interpretaties. Het verleden van migranten weerspiegelt zich in wisselende verhoudingen tussen de band met het land van herkomst en die met de Nederlandse samenleving.²⁷

De mate waarin verschillende groepen migranten zich in de multiculturele historische cultuur manifesteren, loopt sterk uiteen. De postkoloniale migranten hebben voornamelijk de meest zichtbare invloed; zo vinden geïnstitutionaliseerde activiteiten plaats

²⁰ Bos, 'Een schoorvoetend integratieproces.', 7.

²¹ C. Jurgens, 'Erfgoed en beweging. Een toekomst voor erfgoed van minderheden in archieven en musea' in: *Levend Erfgoed* 4 (2007) 2, 10-15, aldaar 14.

²² Bos, 'Een schoorvoetend integratieproces.', 9.

²³ Jurgens, 'Erfgoed in beweging.', 14.

²⁴ K. Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit. De vaderlandse canon en de veranderende historische cultuur' in: M. Grever e.a. (ed.), *Controverses rond de canon* (2006), aldaar 84.

²⁵ K. Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (2002) 11.

²⁶ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.' 80-81.

²⁷ Ibidem.

die hun uitgangspunt in de koloniale geschiedenis hebben. Deze worden mede bepaald door de grote vertrouwdheid van postkoloniale migranten met de dominante cultuur en de toegenomen belangstelling voor de koloniale geschiedenis. Toch spreken kritische stemmen van 'een verzuild landschap van erfgoedbeherende instellingen'.²⁸ Het zou willekeurig lijken om de objecten en verhalen met betrekking tot postkoloniale migranten wel als erfgoed te beschouwen en latere nieuwkomers, zoals arbeidsmigranten en asielzoekers, een dergelijke status te onthouden.²⁹

De huidige houding ten opzichte van deze migrantengroepen is de afgelopen jaren drastisch veranderd en bemoeilijkt de verdere multiculturalisering van de historische cultuur en dienovereenkomstig het erfgoed. De huidige onzekerheid over de Nederlandse identiteit heeft geleid tot een verkrampde omgang met de Nederlandse geschiedenis. Het gevolg hiervan was dat niet langer wordt gestreefd naar het opnemen van migranteninterpretaties van de geschiedenis, maar juist de autochtone versie van de geschiedenis nadrukkelijker gepresenteerd wordt.³⁰ Hierdoor heeft de aandacht zich verlegd van belangstelling voor de culturele identiteit van de nieuwkomers naar de eis aan de nieuwkomer te laten zien dat hij het Nederlandschap waardig is. De ruimte om de eigenheid te profileren en ermee te pronken is de afgelopen jaren afgenomen.³¹

Deze verkrampde omgang met het verleden wordt bemoeilijkt door een curieuze mix aan factoren zoals de Europese eenwording, globalisering, individualisering, angst voor de islam en koloniaal schuldbesef. Daarnaast spelen enerzijds gebeurtenissen uit het recente verleden een belangrijke rol: de opkomst van Pim Fortuyn en zijn standpunten ten opzichte van de migranten met een islamitische achtergrond en de moord op Theo van Gogh. Anderzijds lijkt de opkomst van fundamentalistische stromingen en groeperingen in de Nederlandse samenleving op een gebrek aan maatschappelijke en culturele integratie te wijzen. Volgens Willem Frijhof hangen deze beide ontwikkeling samen met vijf achterliggende factoren.³²

Ten eerste zou er geen door allen gedeelde historische canon zijn en daardoor is er een gebrek aan onderlinge cohesie. Ten tweede zouden in de Nederlandse samenleving fundamenteel geachte waarden als tolerantie en maatschappelijke integratie niet langer door alle groepen worden gedeeld. In de derde plaats heeft Nederland zijn eeuwenoude karakter als immigratieland en het daarmee samenhangende vermogen tot lokale en nationale integratie uit zijn geheugen en culturele praktijk weggeschreven. In de vierde plaats heeft Nederland als koloniale mogendheid die heerste over één van de grootste moslimlanden op de wereld, namelijk Nederlands-Indië, verzuimd de islam te verwerken. Tot slot heeft Nederland als seculiere natie gemeend dat de factor religie in de publieke ruimte en de openbare orde achterhaald was.³³

Als professionele erfgoedinstellingen een rol willen vervullen in het culturele erfgoed van migranten, dan dienen zij veel energie te steken in het vinden van aansluiting bij die nieuwe groepen. Deze groepen zouden met onbevangenheid benaderd moeten worden zodat men zicht krijgt op de betekenis van objecten, gebruiken en de verhalen. Maar ook bescheidenheid, omdat niet zoals in het verleden de dirigen ten van de herinnering (erfgoeddeskundigen) bepalen wat een migrantengroep tot haar erfgoed mag rekenen.

Toch bestaat er al aandacht voor het migrantenerfgoed. Het Nederlands Openluchtmuseum richt zich op migratie (immigratie en emigratie) om op deze manier hun

²⁸ Jeurgens, 'Erfgoed in beweging.', 14.

²⁹ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.', 100.

³⁰ Ibidem, 85.

³¹ Jeurgens, 'Erfgoed en beweging.', 11. Dat betekent niet dat de cultuursector helemaal geen projecten worden uitgevoerd op dit gebied. Zie hiervoor: ibidem, 11-12.

³² Ibidem, 13.

³³ Ibidem. Jeurgens citeert uit een het rapport *Culturele Dynamiek* van Willem Frijhof uit 2005.

devies: 'eenheid in verscheidenheid', te versterken. Ook op lokaal niveau wordt in de gemeentemusea en -archieven aandacht besteed aan de migrantengroepen die daar wonen. Zo richt het collectiebeleid van het Historisch Museum Rotterdam zich in toenemende mate op objecten die betrekking hebben op de periode na 1960, toen Rotterdam in sociaal-cultureel opzicht sterk veranderde.³⁴ Een ander voorbeeld is het Amsterdams Historisch Museum dat als basis wil dienen voor de stad en laten zien wie de stad hebben opgebouwd. Hierbij wil het vele stemmen laten horen en onder andere tonen hoe een stad, een gemeenschap gegroeid is, welke strijd er geleverd is en ook hoe migranten en gevestigden met elkaar omgingen.³⁵

2 Postkoloniale migranten

De Tweede Wereldoorlog is belangrijk voor de eigentijdse historische cultuur. De cultuurhistoricus Mijnhardt laat aan de hand van literatuur, films en geschiedwerken zien hoe de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog voor de autochtone cultuur vorm heeft gekregen. Zo is er een tendens waar te nemen, die een eenvormig heroïsch verleden, met een centrale rol voor het verzet, als uitgangspunt had maar geleidelijk plaats maakte voor een meer genuanceerd en gefragmenteerd verleden. De postkoloniale migrantengroepen die na 1945 in Nederland aankwamen, vonden bij de herinnering aan de Duitse bezetting nauwelijks tot geen aansluiting. Hun historische ervaringen en traumatische herinneringen weken hier sterk van af. In het geval van mensen uit het voormalige Nederlands-Indië gaat het om de Japanse bezetting en de dekolonisatie, waarvoor vanaf de jaren zeventig in toenemende mate plaats was.³⁶

Belangrijk in de representatie van het gedeelde verleden met minderheden (en dus migranten) is dat deze zich in het spanningsveld bevinden waarin sprake is van slachtoffer- en daderperspectieven.³⁷ Deze komt voort uit de verhouding tussen de dominante cultuur en de ondergeschikte positie van migranten en in welke mate het gedeelde verleden door de dominante cultuur wordt erkend en een plaats inneemt in de collectieve herinnering en de identiteitsbeleving. De manier waarop het migrantenverleden wordt gerepresenteerd, kan hierdoor door betrokken partijen (autochtone Nederlanders en migrantengroepen) als heroïsch of demonisch ervaren worden en vice versa.³⁸

Om dit verleden van migranten toch een plek te geven, te verwerken en te overstijgen is er vanaf de jaren tachtig in Europa een tendens waar te nemen die R.S. Peckham de *Moral politics* noemt. Deze morele genoegdoening behelst enerzijds het aanbieden van excuses en herstelbetalingen door overheden. Anderzijds gaat het om de aandacht voor het migrantenerfgoed, dat samen kan hangen met pijnlijke episoden uit het nationale verleden, die de collectieve herinnering verder kan multiculturaliseren.³⁹ De pijnlijke episoden uit de nationale geschiedenis, die gevolgen hebben voor het erfgoed van

³⁴ P. van der Laar, 'Een wijkgerichte benadering. Cultureel erfgoed minderheden in Rotterdam' in: *Levend erfgoed* 2 (2005) 2, 25-28, aldaar 25.

³⁵ A. de Wildt, 'Oog in oog met de geschiedenis. Historisch bewustzijn in het Amsterdams Historisch Museum' in: <http://www.historischhuis.nl/HistBesef/HHbesef5.html> (geraadpleegd 7 september 2009).

³⁶ W.W. Mijnhardt, 'Dutch perceptions of World War II: The struggle with an "unredeemable" past' (2001).

³⁷ R.S. Peckham, 'Mourning heritage: memory trauma and restitution' in: idem (ed.), *Rethinking heritage. Cultures and politics in Europe* (2003) 205-214, aldaar 212.

³⁸ T.F. Gieryn, 'Balancing acts: science, Enola Gay and history wars at the Smithsonian' in: S. Macdonald (ed.), *The politics of display. Museums, science, culture* (1998) 197-228, aldaar 207.

³⁹ Peckham, 'Mourning heritage', 210-211.

postkoloniale migranten zijn volgens Piet Emmer: het slavernijverleden en de dekolonisatie.⁴⁰

2.1 De geschiedenis van de Molukkers in Nederland

Toen Nederlands-Indië onafhankelijk werd in 1949, wilden vele Molukkers geen onderdeel uitmaken van de nieuwe Republiek Indonesië. Op 25 april 1950 werd de Republiek der Zuid-Molukken (Republik Maluku Selatan, kortweg: RMS) uitgeroepen. Als gevolg van de militaire verbondenheid met het voormalige Nederlandse gezag in de koloniale tijd gekoppeld aan dit onafhankelijkheidsstreven maakten dat de Molukse militairen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) weigerden aan de eis van de Indonesische regering om uit dienst te treden op grondgebied van de Republiek Indonesië. De Nederlandse overheid besloot daarom als noodoplossing om deze militairen met hun gezinnen 'tijdelijk' naar Nederland over te brengen.⁴¹

In 1952 maakten 12.500 militairen inclusief hun gezinnen de overtocht naar Nederland. Vijfenveertig kampen en woonoorden werden ingericht ver afgelegen van de Nederlandse samenleving en onder Nederlands bestuur geplaatst.⁴² Bij aankomst in Nederland werden de Molukse KNIL-militairen ontslagen en toen de tijd verstreek bleek tevens dat het streven naar een Zuid-Molukse Republiek niet door de Nederlandse overheid werd gesteund. Hierdoor voelden de Molukse militairen zich verraden en slachtoffer van het handelen van de Nederlandse overheid, omdat zij altijd als christelijke onderdanen trouw geweest waren aan het Nederlandse gezag.⁴³

Toen in de jaren zestig bleek dat Molukkers langer in Nederland zouden verblijven, besloot de Nederlandse regering deze migrantengroep in woonwijken te huisvesten. Woede en wrok bij een deel van de jonge tweede generatie Molukkers over de wijze waarop de Nederlandse overheid met hun ouders en hun idealen omging, leidden tot gewelddadige confrontaties met de Nederlandse samenleving, waaronder de twee treinkapingen in 1975 en 1977. Om verdere escalaties te voorkomen werd in het kader van het vijfendertig jaar verblijf van Molukkers in Nederland in 1986 tot een overeenkomst gekomen tussen de Nederlandse overheid en de grootste Molukse belangenorganisatie.⁴⁴

Deze overeenkomst was een totaalpakket waartoe een erepenning voor de eerste generatie Molukkers voor de bewezen diensten in het KNIL, sociaaleconomische maatregelen ten behoeve van de tweede generatie Molukkers en een museum behoorden.⁴⁵ In eerste instantie werd aan de Molukse gemeenschap een monument toegezegd, maar van Molukse zijde werd destijds de voorkeur gegeven aan een levend monument in de vorm van een museum.⁴⁶ Dit museum staat als 'levend monument' symbool voor het gedeelde verleden tussen Molukkers en Nederlanders.⁴⁷ Door het verhaal

⁴⁰ P.C. Emmer, 'Hoe schuldig is Nederland' in: idem (ed.), *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (2000) 229-241, aldaar 237.

⁴¹ E. van der Wal en E. Jonker, 'Buitenissige historische musea. Moluks Historisch Museum. Tussen wal en schip: Molukkers in Nederland' in: *Skript* (1992) 14, 50-56, aldaar 52.

⁴² Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea', 52.

⁴³ W. Willems en A. Cottaar, *Het beeld van Nederland. Hoe zien Molukkers, Chinezen, Woonwagenbewoners en Turken de Nederlanders en andersom* (1989) 22-23.

⁴⁴ W. Manuhutu en F. Steijlen, 'Monumentaal herinneren op Molukse wijze' in: G. Oostindië (ed.), *Verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij* (1999) 97-102, aldaar 100.

⁴⁵ Manuhutu en Steijlen, 'Monumentaal herinneren op Molukse wijze', 100.

⁴⁶ Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea.', 50.

⁴⁷ R. Habiboe, 'Het Moluks Historisch Museum' in: *Historische informatie courant* 24 (1991) 1, 16-17, aldaar 16.

van de Molukkers in Nederland in herinnering te brengen is een aanzet gegeven om het een onderdeel te laten worden van het Nederlandse collectieve bewustzijn.

2.1.1 Het Museum Maluku

Het Museum Maluku (MUMA) opende in 1990 in Utrecht zijn deuren voor het grote publiek. Het is redelijk bijzonder dat er een museum gewijd is aan een relatief kleine migrantengroep die vandaag de dag geschat wordt op ongeveer 45.000 personen. De huidige missie van dit museum wordt als volgt gedefinieerd: 'De missie van het Museum Maluku (MUMA) is om het erfgoed van de Molukse gemeenschap in Nederland te verzamelen, te bewaren, te onderzoeken en te presenteren. Het museum voert haar [sic!] missie uit door middel van het maken van tentoonstellingen, het (laten) uitvoeren van onderzoek, het (mede) organiseren van voorstellingen en bijeenkomsten. Het MUMA opereert vanuit de visie dat de Molukse gemeenschap een eigen karakter heeft maar ook een integraal deel uitmaakt van de Nederlandse samenleving. Tegelijkertijd sterke banden heeft met het gebied van herkomst, de Molukken.'⁴⁸

Het is een relatief klein museum waarin, om de Molukkers in Nederland beter te begrijpen, veel verteld wordt. Het gaat hier om een gedeelde geschiedenis met uiteenlopende percepties. Zo staan bij autochtone Nederlanders vooral het beeld van de treinkapingen uit de jaren zeventig van de vorige eeuw op het netvlies. Terwijl Molukse Nederlanders juist waarde hechten aan de historische wortels, de aanleiding voor deze gebeurtenis, die terugvoeren naar de koloniale tijd en de dekolonisatie.⁴⁹ In die tijd is er een (zelf-)beeld ontstaan van Molukkers dat in de presentatie genuanceerd wordt. Het verhaal van de Molukkers in Nederland dat in het MUMA gepresenteerd wordt kan beschouwd worden als een tegenverhaal voor zowel Molukkers als Nederlanders.

De totstandkoming van dit museum kent gelijkenissen met het Nationaal Slavernijmonument. Beide zijn ontstaan vanuit het besef vanuit Nederlandse zijde dat er een 'ereschuld' moest worden ingelost.⁵⁰ Dit initiatief moet dan ook beschouwd worden als een morele genoegdoening (*Moral politics*) voor het aangedane leed, waaraan in de inleiding van dit hoofdstuk al aan werd gerefereerd. Daarnaast dragen beide monumenten bij aan het collectieve bewustzijn en gaat het hier om een meer algemene erkenning van de aanwezigheid van de Molukse gemeenschap en in het geval van het Slavernijmonument van de Caribische gemeenschap in de Nederlandse samenleving.

In het MUMA staat het verhaal van de Molukkers in Nederland centraal. Bij de opening van het museum werden bepaalde gevoeligheden uit de weg gegaan. Zo werd er voor gekozen om de Molukse vlag niet in de tentoonstelling op te nemen, hoewel het destijds al meer dan tien jaar geleden was dat de treinkapingen hadden plaatsgevonden. De museumleiding deed dit uit voorzorg omdat het te veel emoties zou kunnen losmaken bij bezoekers. Toch was er in de laatste zaal een buizenconstructie te zien in de kleuren van de RMS-vlag.⁵¹ De tentoonstelling werd in de zomer van 2008 vernieuwd en intussen is de vlag te zien in één van de vitrines.⁵² Kennelijk zijn de gevoeligheden rond het vertonen van deze vlag verminderd en komt dat voor een deel doordat de Molukse Nederlanders in toenemende mate geïntegreerd zijn geraakt. De Molukse vlag staat niet meer symbool voor

⁴⁸ <http://www.museum-maluku.nl/> (geraadpleegd 18 november 2009).

⁴⁹ Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea', 55.

⁵⁰ Habiboe, 'Het Moluks Historisch Museum', 17.

⁵¹ Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea', 54-55.

⁵² De verandering van de tentoonstelling ging gepaard met een naamsverandering van het museum. Vanaf de opening in 1990 tot de zomer van 2008 heette dit museum het Moluks Historisch Museum.

een te verwezenlijken ideaal, maar voor een episode uit de geschiedenis van de Molukkers in Nederland.

In een recensie over dit museum uit het begin van de jaren negentig werd al opgemerkt dat het een vrij steriele indruk maakte doordat er vooral objecten in glazen vitrines worden tentoongesteld.⁵³ Ook de huidige tentoonstelling laat een dergelijke indruk achter, hoewel in verscheidene zalen beamers en kleine beeldschermen zijn aangebracht, die fragmenten van historische documentaires en fotopresentaties projecteren. De geschiedenis van de Molukkers in Nederland wordt verteld aan de hand van zaalteksten. Het verhaal wordt in een context van Moluks-Nederlandse betrekkingen geplaatst. Het is dan ook een verstandige keuze om de objecten in de vitrines verder niet te labelen, zodat de aandacht bij het verhaal blijft. In elke zaal hangt een touchscreen, waardoor het mogelijk is om hierover informatie op te zoeken en om filmpjes te bekijken.

De vaste tentoonstelling verbeeldt de geschiedenis van de Molukkers die in 1951 in Nederland aankwamen. Hierbij worden twee vragen beantwoord. Waarom kwamen de Nederlanders naar de Molukken en waarom kwamen de Molukkers naar Nederland. Het verhaal van de geschiedenis van de Molukkers is onderverdeeld in vijf museumzalen. De eerste zaal van de vaste opstelling is een kennismaking met de Molukken. Deze zaal geeft een beeld van de geografische, sociale en culturele achtergronden van de Molukken. De tweede zaal laat zien dat de gedeelde geschiedenis teruggaat tot het begin van de zeventiende eeuw, toen de Verenigde Oostindische Compagnie daar een specerijenmonopolie realiseerde, dat twee en halve eeuw stand hield. Daarnaast laat de tentoonstelling ook zien dat gekerstende Molukkers vanaf eind negentiende eeuw als ambtenaren en in het bijzonder als militairen in dienst waren van het koloniale gezag.

Uit deze zaal blijkt dat het verhaal van de Molukkers in Nederland samenhangt met de koloniale tijd en de dekolonisatie. Interessant is dat het beeld van de christelijke Molukse onderdaan die trouw is aan het Nederlandse gezag genuanceerd wordt door het in een grotere context te plaatsen. Hierdoor wordt duidelijk dat er in de koloniale tijd wel degelijk verzet is geweest tegen het Nederlandse gezag. Molukkers vochten tijdens de dekolonisatie niet alleen aan Nederlandse zijde, maar ook aan Indonesische zijde. Daarnaast blijkt dat niet alle Molukkers christenen waren, maar dat de helft moslim was. Het dekolonisatieproces verklaart het onafhankelijkheidsstreven en de komst van de Molukkers naar Nederland.

De dekolonisatie is een episode uit de Nederlandse geschiedenis die als pijnlijke wordt ervaren en daarmee onderbelicht. Veertig jaar geleden kwam het publieke debat over het Nederlandse koloniale verleden op gang. Hierin werden de gewelddadigheden tijdens de dekolonisatie, die destijds 'politioele acties' heetten, ter discussie gesteld. Deze verhalen werden met ongeloof aangehoord en beklifden niet.⁵⁴ Doordat de dekolonisatie nog geen formele plek heeft in de collectieve herinnering en daarmee nog niet verwerkt is, kan het 'goed' en 'fout' schema niet worden overstegen. Hierdoor blijft het een enorm complexe en beladen geschiedenis. Bij het dekolonisatieproces wordt in de zaalteksten wat langer stilgestaan bij de politieke ontwikkelingen, die invloed hebben gehad voor de Molukkers.

In de derde zaal wordt de overtocht naar Nederland gevisualiseerd. Dit transport wordt verbeeld aan de hand van objecten: een grote hoeveelheid opgestapelde koffers en kisten. Koffers stonden klaar in een hoek van de woonbarak; men was immers op doorreis. Deze koffers staan symbool voor de periode dat Molukkers in de veronderstelling waren dat het verblijf in Nederland tijdelijk zou zijn en er nog hoop was op een terugkeer naar de Molukken.⁵⁵ In deze zaal kunnen de persoonsgegevens van de Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen die in de jaren vijftig van de vorige eeuw naar Nederland kwamen op een computer worden opgevraagd. In samenwerking met het Nationaal Archief zijn de gegevens

⁵³ Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea', 56.

⁵⁴ Emmer, 'Hoe schuldig is Nederland', 236-237.

⁵⁵ Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea', 52.

van de KNIL-militairen en hun gezinnen gedigitaliseerd. Daarnaast worden in deze ruimte de historische ervaringen van een Molukse man op een scherm vertoond: zijn herinneringen als kind aan de bootreis naar Nederland. Dit is het enige persoonlijke verhaal dat verteld wordt.

Mede door deze manier van presenteren wordt de in musea beoogde historische sensatie, een ervaring even terug in de tijd te kunnen kijken, verschaft. Musea spelen hier op in door in tentoonstellingen verhalen tot leven te brengen in een theatrale setting. Om dit te bewerkstelligen kwam er aandacht voor persoonlijke belevenissen, decors en lichtplannen. Het gaat hier om de verschuiving van *informing* naar *performing* in musea. Musea willen tegenwoordig meer bieden dan alleen een reeks van objecten in een glazen vitrine om zo aan de wensen van het op emotiegericht publiek te voldoen. Vandaar dat steeds meer geëxperimenteerd wordt met *living history*-achtige technieken en ook de virtuele mogelijkheden van het internet intensief verkend worden.⁵⁶

Dat in de tentoonstelling bijna geen Molukse Nederlanders aan het woord komen betekent niet dat die verhalen er niet zijn. Zo werd er vanuit het museum in de jaren negentig een omvangrijk interviewproject gestart om zo de verhalen van de eerste generatie Molukkers vast te leggen. Zij hielden geen dagboeken of memoires bij en hadden hun verhaal lang opgekropt. Het vertellen over de Tweede Wereldoorlog, de dekolonisatie en het feit dat zij aan de andere kant van de wereld waren terechtgekomen zijn, ging gepaard met heftige trauma's. Daarbij speelde nog een ander probleem; velen van de eerste generatie Molukse Nederlanders identificeerden zich met hun dorp van herkomst op de Molukken zelf. Een knelpunt lag bij de kennisoverdracht aan het museum over familie en het dorp, zaken die volgens traditie geheim moesten blijven.⁵⁷

De vierde zaal is een replica van een gang uit het woonoord Lunetten in Vught opgenomen. Dit is een bijzonder object. Een kwart van de Molukkers die in 1951 in Nederland arriveerde, heeft gedurende kortere of langere tijd in Lunetten gewoond. De woonoorden zijn voor Molukse Nederlanders bij uitstek het symbool van hun aanwezigheid in Nederland.⁵⁸ Er is een kamer ingericht die een impressie geeft hoe men in die tijd leefde. Het gaat om een relatief kleine ruimte waarin vaak een heel gezin leefde. Een lastig aspect is dat dit woonoord qua bewoningsgeschiedenis (culturele biografie) één van de meest beladen locaties van de Tweede Wereldoorlog in Nederland vormt.⁵⁹

De culturele biografie vertoont grote parallellen met het andere grote Molukse woonoord, kamp Schattenberg in Drenthe, het voormalig kamp Westerbork. Beide kampen werden tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gebouwd als doorgangskamp naar de vernietigingskampen, waardoor ze geassocieerd worden met de Holocaust. Na de oorlog werden in het kamp in Vught collaborateurs vast gezet en vervolgens, voordat de Molukkers er werden gehuisvest, had het enige tijd dienstgedaan als opvangplaats voor Indische Nederlanders uit Indonesië.⁶⁰ Hieruit kan geconcludeerd worden dat dit Molukse woonoord ook voor autochtone en Joodse Nederlanders en postkoloniale migranten in de Nederlandse

⁵⁶ Van der Zeijden, *Volkscultuur van en voor een breed publiek*, 22-23.

⁵⁷ Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige historische musea', 55-56. De mondelinge overlevering was een essentieel onderdeel in de overdracht van de Molukse cultuur en geschiedenis. Op de Molukken gaf de oudere generatie op die manier de Molukse gebruiken door aan de jongeren. Maar door de overkomst naar Nederland is er toch een deel van die kennis verloren gegaan. Onder andere doordat de jongere tweede generatie met een ander referentiekader nog nooit in het land van herkomst was geweest. Daarnaast konden veel ouderen niet goed uitleggen waarom bepaalde culturele gewoonten zijn zoals ze zijn. Maar ook de opkomst van de radio en tv is een belangrijke factor geweest. Zie hiervoor: *Ibidem*.

⁵⁸ W. Manuhutu, 'Vught: woonoord Lunetten. Het snijpunt van Molukse en Nederlandse geschiedenis', in: W. van den Doel (ed.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (2005) 208-219, aldaar 219.

⁵⁹ Manuhutu, 'Vught: Woonoord Lunetten', 209.

⁶⁰ *Ibidem*, 212.

samenleving een bepaalde plek inneemt. Hierdoor wordt dit object niet alleen geassocieerd met de dekolonisatie, maar ook met andere pijnlijke episoden uit het Nederlandse verleden.

In de laatste zaal wordt geprobeerd een gebalanceerd beeld te geven vanaf de jaren zestig tot het heden. Hierdoor wordt impliciet een beeld gegeven van het integratieproces van de Molukse gemeenschap in de Nederlandse samenleving. Behalve de militante acties van Molukse jongeren in de jaren zeventig, waaronder de treinkapingen, worden ook succesvolle Molukse Nederlanders gepresenteerd. Een belangrijk aspect hierin is de Molukse bijdrage op het gebied van sport en muziek. Een belangrijk omslagpunt zijn de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw waarin Molukse Nederlanders zich heroriënteerden over hun plaats in Nederland en de Molukse cultuur en tradities. Uit de reactie van de Molukse gemeenschap op het geweld dat in 1999 op de Molukken uitbrak, blijkt dat de band met het land van herkomst diep verankerd is in de Molukse gemeenschap in Nederland.

Het museum werd destijds bij de opening niet altijd even positief gewaardeerd door Molukse Nederlanders. Sommigen hadden kritiek, anderen raakten geëmotioneerd. Er waren ook enkele kritische Molukse stemmen die het museum als zoethouder of afkoopsom beschouwden, omdat niet tegemoet werd gekomen aan de Molukse politieke idealen.⁶¹ Weer anderen vonden het een documentatie- en informatiecentrum in plaats van een museum.⁶² Dat komt waarschijnlijk omdat de nadruk ligt op het verhaal dat in het museum wordt verteld aan de hand van de zaalteksten. De presentatie bestaat daarnaast voor het grootste deel uit objecten in glazen vitrines (*informing*) en niet op persoonlijke verhalen en theatrale settings (*performing*). De indruk wordt versterkt door het kenniscentrum, dat over uitgebreide documentatie over de Molukse cultuur en geschiedenis beschikt.

Volgens Wim van den Doel zijn zowel het MUMA als het Nationaal Slavernij Monument tekenen dat deze migrantengroepen een plaats in de Nederlandse geschiedenis hebben opgeëist.⁶³ Dit is een *statement* dat genuanceerd dient te worden. Dat betekent niet dat het bestaan van dergelijke monumenten niet gewaardeerd wordt. Het MUMA kan in dit opzicht vergeleken worden met het *Museum of African History* in Detroit. Uit onderzoek blijkt dat dit museum hoog scoorde wanneer het ging om het belang ervan, zelfs als geïnterviewden het niet eens hadden bezocht. Hieruit zou de conclusie getrokken kunnen worden dat het belang en de waarde van dit soort musea niet door het gebruik ervan bepaald worden, maar dat juist het bestaan alleen al enorm wordt gewaardeerd.⁶⁴ Het MUMA sluit daar bij aan en lijkt dan ook vooral als monument van belang.

Interessant is dat het MUMA als ook het Nationaal Slavernijmonument in zeker opzicht als *rallying point* fungeren voor de migrantengroep. Toen in 1999 onenigheden op de Molukken uitbrak tussen de moslims en christenen werd in het toenmalige Moluks Historisch Museum het *Moluccan Information Centre* ingericht, om zo ongeruste mensen van Molukse afkomst actief te kunnen informeren over de situatie op de Molukken.⁶⁵ Deze functie is op andere wijze terug te zien in het Slavernijmonument. In 2007 sprak premier Balkenende van de zogenaamde VOC-mentaliteit, waarbij hij op positieve wijze de Nederlandse overzeese successen benadrukte. Alleen refereren deze successen voor postkoloniale migranten aan dominantie en onderdrukking, wat waarschijnlijk niet was

⁶¹ Habiboe, 'Het Moluks Historisch Museum', 17.

⁶² Van der Wal en Jonker, 'Buitenissige musea', 56.

⁶³ W. van der Doel, 'Amsterdam: het Anne Frankhuis. Inleiding', in: Idem (ed.), *Plaatsen van herinnering* (2005) 14-18, aldaar 16.

⁶⁴ E. Heumann Gurian, 'What is the object of this exercise? A meandering exploration of the meanings of objects in museums', in: G. Anderson (ed.), *Reinventing the museum: historical and contemporary perspectives on the paradigm shift* (2004) 269-283, aldaar 270.

⁶⁵ A.o., 'Indonesie. Moluccan information centre geopend in Utrecht', Algemeen Nederlands Persbureau, 19 oktober 1999.

ingecaluleerd. Door deze uitspraak stonden mensen uit de Caraïben bij het monument te demonstreren.⁶⁶

2.1.2 De Molukse Barak

In het Nederlands openluchtmuseum (NOM) in Arnhem is er sinds 2003 de Molukse Barak opgenomen in de vaste tentoonstelling. Mede hierdoor werd de *European Museum of the Year Award* in 2005 aan dit museum toegekend. De museumleiding is zich er bewust van dat Nederland een lange migratiegeschiedenis kent, die niet alleen beperkt is tot de migratiegolven van na de Tweede Wereldoorlog en beseft dat allerlei bevolkingsgroepen door de tijd heen hier om uiteenlopende redenen in Nederland terecht zijn gekomen en onderdeel geworden zijn van de Nederlandse samenleving. Het NOM wil migratie (zowel immigratie als emigratie) als rode draad nemen om zo hun devies 'eenheid in verscheidenheid' vanuit een nieuw perspectief te belichten.⁶⁷ Met de tentoonstellingen *Nieuwe burens* en *Welkom in Nederland* krijgen deze migrantengeschiedenissen een plaats in het collectief geheugen.

De opname van de Molukse Barak was een duidelijk statement dat het NOM geen museum wil zijn dat de Nederlandse identiteit bevestigt, maar er juist vraagtekens bij zet en de bakens verzet.⁶⁸ Dit onderwerp dat aansluit bij het thema culturele diversiteit wordt in de Europese museumwereld belangrijk gevonden. Het bijzondere is dat een oud museum als het NOM hier aandacht aan besteedt, want meestal zijn het de meer recent opgerichte musea die dit onderwerp aansnijden en voornamelijk gericht op de actualiteit.⁶⁹ Het Openluchtmuseum dat de naam had zich uitsluitend bezig te houden met de 'draggers' van de traditionele volkscultuur, heeft hiermee zijn horizon naar andere nieuwe groepen in de samenleving verbreed.⁷⁰

Het idee voor de totstandkoming van de Barak werd geïnitieerd vanuit de Molukse gemeenschap en om dit object in de opstelling in te voegen is er nauw samengewerkt met die gemeenschap.⁷¹ Hiermee verbreedde het museum van een intellectuele en elitaire blik op volkscultuur naar een presentatie van een groeps cultuur waarin het zelfbeeld van deze groep richtinggevend is.⁷² De Molukse gemeenschap verwierf op deze manier een plaats in een museum dat voordien de naam had de geschiedenis van het Nederlandse platteland te presenteren.⁷³ Overigens moet de barak in het openluchtmuseum niet beschouwd worden als concurrent van het Museum Maluku, maar als versterking. Op deze manier kan de

⁶⁶ A.o., 'Surinamers: Balkenende moet zijn excuses aanbieden', *Volkskrant*, 26 oktober 2006.

⁶⁷ J. Vaessen, 'Bewogen door ruimte en tijd. Migratie als rode draad in de verdere ontwikkelingen van het Nederlands Openluchtmuseum' in: *Volkskunde* 109 (2008) 3-4, 239-254, aldaar 241-245.

⁶⁸ A. de Jong, *Warme gevoelens en koude rillingen. Over musea en odes aan de saamhorigheid* (2008) 36.

⁶⁹ M. Halbertsma, 'Welk museum is het Europees Museum van het jaar 2005' in: *cultuur. Tijdschrift voor etnologie* 1 (2005) 2, 125-131, aldaar 126.

⁷⁰ A.o., 'Speech door staatssecretaris Van der Laan bij de opening van de tentoonstelling Molukse kampbarak, op vrijdag 3 oktober 2003 in Arnhem' in: <http://www.minocw.nl/actueel/toespraken/176/speech-door-staatssecretaris-van-der-laan-bij-de-opening-van-de-tentoonstelling-molukse-kampbarak-op-vrijdag-3-oktober-2003-in-arnhem-.html> (geraadpleegd 15 december 2009).

⁷¹ R. van de Weijer, 'De Molukse barak in het Openluchtmuseum. Culturele confrontaties rond een houten gebouw' in: *cultuur. Tijdschrift voor etnologie* 1 (2005) 2, 132-142, aldaar 132.

⁷² De Jong, *Warme gevoelens en koude rillingen*, 37.

⁷³ Van de Weijer, 'De Molukse barak in het Openluchtmuseum', 132.

belangstelling worden gewekt, waardoor de bezoekers het museum in Utrecht zouden willen bezoeken.⁷⁴

In de vorige paragraaf werd de reproductie van de barakkamer uit het kamp in Vught in het MUMA besproken. Het moeilijke van deze barakkamer was dat wanneer er naar de culturele biografie ervan wordt gekeken, deze met de pijnlijke kanten van de Tweede Wereldoorlog worden geïdentificeerd. Het NOM stuitte op een barak uit het Brabantse dorp Lage Mierde, die afkomstig was uit de DUW-arbeiderstijd. Hoewel deze barak onderdeel heeft uitgemaakt van een Moluks woonoord heeft deze, in tegenstelling tot kamp Lunetten en Schattenberg (voormalige Molukse woonoorden), geen associatie met pijnlijke episoden uit de Nederlandse geschiedenis. Het type woning dat opgenomen is in de opstelling van het NOM was overigens kenmerkend voor een groot aantal Molukse woonoorden.⁷⁵

De barak is een representatie van de huisvestings situatie van Molukse Nederlanders rond het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw en is tevens de (theatrale) setting en het vertrekpunt van waaruit het verhaal van de Molukkers in Nederland wordt gepresenteerd. De woning is opgedeeld in een Nederlandse zijde en Molukse zijde, waartussen een gaarkeuken was gevestigd. Oorspronkelijk was het de woning van de Nederlandse kampbeheerder. Het gedeelte waarin nu de Molukse woning is gevestigd, was een ruimte waarvan de oorspronkelijke functies niet duidelijk waren. Het Nederlandse gedeelte van de barak werd in belangrijke mate gereconstrueerd. Van reconstructie was eveneens sprake bij de centrale keuken en spoelkeuken. Voor de reconstructie is gebruik gemaakt van de herinneringen van de Molukkers, maar ook die van de kinderen van de overleden kampbeheerder, die in de jaren vijftig in dat woonoord waren gehuisvest.⁷⁶

De barak symboliseert voor Molukkers de periode dat men nog de hoop koesterde om terug te keren naar een zelfstandige vrije republiek. In de presentatie ligt de nadruk op de interactie tussen Nederlanders en Molukkers. Dit wordt duidelijk in een tweetal verhalen verteld door sprekende poppen: de vrouw van een kampbeheerder en de voorman van de Molukkers.⁷⁷ Hierdoor is er sprake van een confrontatie van verschillende zienswijzen. In het Tropenmuseum wordt ook gebruik gemaakt van een vergelijkbare presentatie met poppen, in dit geval om de koloniale samenleving in het voormalig Nederlands-Indië te verbeelden. Met deze gepersonifieerde biografische presentatie wordt een poging gedaan om aan de bezoekers de diverse aspecten van een vreemde samenleving (en een pijnlijk verleden) onder ogen te brengen zonder er een moreel oordeel over te vellen.⁷⁸

Een van de vertrekken kreeg de functie van herinnerkamer. Duidelijk was namelijk dat de situatie in elk woonoord anders was geweest en dat het onmogelijk zou worden om een presentatie te maken die geheel recht zou doen aan de specifieke herinneringen van alle Molukse bezoekers. Het was van belang om een plek te creëren waar (zowel Nederlandse als Molukse) bezoekers hun afwijkende en aanvullende herinneringen kwijt zouden kunnen. Dit kan door het noteren van ervaringen in een boek.⁷⁹ In de huidige opstelling is er voor gekozen om deze herinneringen op audiovisuele wijze te presenteren.

Daarnaast wordt in de barak een algemeen beeld geschetst van de geschiedenis van de Moluks-Nederlandse betrekkingen, voornamelijk ten behoeve van Nederlandse bezoekers, voor wie deze kennis doorgaans beperkt aanwezig is. Hiertoe werd besloten een tijdsbalk op te nemen, waarbij met relatief weinig tekst en illustraties beknopt antwoord zou worden gegeven op vragen waarom Nederlanders met de Molukken in contact zijn gekomen

⁷⁴ G. Marlet, 'Molukse barak in Openluchtmuseum', *Trouw*, 19 september 2002.

⁷⁵ Van de Weijer, 'De Molukse barak in het Openluchtmuseum', 132.

⁷⁶ *Ibidem*, 134-135.

⁷⁷ De Jong, *Warme gevoelens en koude rillingen*, 37.

⁷⁸ H. Henrichs, 'Een zichtbaar verleden? Historische musea in een visuele cultuur' in: *Tijdschrift voor de geschiedenis* 117 (2007) 2, 230-248, aldaar 245.

⁷⁹ Van de Weijer, 'De Molukse barak in het Openluchtmuseum', 135.

en waarom Molukkers naar Nederland kwamen. Het is een overzicht waar voor de bezoeker een algemeen beeld van de geschiedenis vanaf omstreeks 1600 naar 1951 wordt gepresenteerd, om vervolgens uitgebreider stil te staan bij de komst en verblijf van Molukkers in Nederland. De tijdsbalk sluit af met de succesverhalen van de Molukse gemeenschap, ondanks dat uit onderzoek blijkt dat Molukse jongeren nog steeds een achterstand hebben in vergelijking met Nederlandse leeftijdgenoten als het gaat om scholing en beroepsperspectief.⁸⁰

Een belangrijke factor in de verwezenlijking van deze presentatie is dat Molukkers min of meer geïntegreerd zijn in Nederlandse samenleving. Het wordt in de presentatie niet expliciet genoemd, maar impliciet krijgt men een beeld van een integratieproces dat enkele generaties in beslag nam. De integratie van de Molukkers vormt hiermee een schoolvoorbeeld voor andere migrantengroepen, waarbij de eerste twee generaties moeilijkheden hebben ervaren. Bij de eerste generatie overheerst de trauma van het vertrek, de tweede generatie probeerde, ondanks de conflicten, een weg te vinden in de Nederlandse maatschappij. Deze presentatie is een (nostalgische) herinnering aan de vrije jeugd in de woonoorden. De derde generatie lijkt, ondanks de achterstanden, een weg te hebben gevonden in de Nederlandse maatschappij.⁸¹ Juist doordat Molukkers geïntegreerd zijn kunnen de verwachtingen, de misverstanden, de conflicten en de maatschappelijke successen besproken worden waardoor een gebalanceerd beeld van het verleden gegeven kan worden.

Met deze presentatie verwachtte het NOM zowel de Molukse als de Nederlandse bezoeker te bereiken. Voor de eerste groep is dat geslaagd, want op deze manier ervaren de Molukse Nederlanders dat hun geschiedenis een deel is geworden van de Nederlandse geschiedenis. Hierdoor werden Molukse Nederlanders niet langer als allochtonen beschouwd, maar als onderdeel van de Nederlandse samenleving, waarmee zij in feite een lang verleden delen. In sommige gevallen toonde het autochtone Nederlandse publiek zich teleurgesteld omdat deze presentatie niet aansloot bij hun referentiekader. Zij hadden in de presentatie meer verwacht van de treinkapingen uit de jaren zeventig. Dit leidde in enkele gevallen tot vervelende en soms zelfs agressieve confrontaties met de Molukse gastvrouwen die daar als explicateurs optraden. Daarom werd er vanuit het museum besloten om informatie op een neutralere manier aan te bieden door middel van poppen.⁸²

Zowel het merendeel van de autochtone Nederlanders als Molukse Nederlanders belangstelling heeft betreffende de geschiedenis van de Molukkers in Nederland en ervaart de Barak positief. Voor de tweede, derde en latere generaties Molukse Nederlanders is het belangrijk om te weten waar ze oorspronkelijk vandaan komen, hoe de migratie van hun ouders en grootouders is verlopen en waarom die overstap gemaakt is. Daarnaast zouden deze verhalen ook door autochtone Nederlanders ervaren moeten worden. Volgens Renate van der Weijer, die nauw betrokken was bij de totstandkoming van deze presentatie, is dit model dat omschreven kan worden als 'het buurten bij de ander' bij uitstek geschikt om elkaar te leren kennen en een goede verstandhouding op te bouwen. Dit leidt tot meer begrip voor elkaars achtergrond en daarmee tot respect voor elkaars cultuur, ook al stemmen de percepties van het gedeelde verleden niet altijd overeen.⁸³

De Molukse Barak is een goed voorbeeld van hoe een museum in nauwe samenwerking met Molukse Nederlanders, door middel van authentiek materiaal een beeld geeft van de opvang van Molukkers in Nederland. Volgens kritische stemmen heeft dit ook tot oogkleppen in de andere richting geleid. Als kritiekpunt op deze presentatie is aangevoerd dat aan de treinkapingen voorbij wordt gegaan. De kapingen zouden te

⁸⁰ Van der Weijer, 'De Molukse barak in het Openluchtmuseum', 135-136.

⁸¹ Ibidem, 142.

⁸² De Jong, *Warme gevoelens en koude rillingen*, 38.

⁸³ Van der Weijer, 'De Molukse barak in het Openluchtmuseum', 142.

marginaal behandeld worden waardoor het lijkt of ze nooit hebben plaatsgevonden. Aan de beeldvorming hierover zou dan in het vervolg meer aandacht kunnen worden besteed.⁸⁴ In deze kritiek wordt voorbij gegaan aan het feit dat een tegenverhaal wordt gepresenteerd in een Nederlands museum, dat de beeldvorming op Molukkers in het collectieve bewustzijn nuanceert.

Bij de opening van de barak in 2003 somde de toenmalige staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Medy van der Laan in een toespraak de sterke punten van deze opstelling op. 'Geschiedenis laat zich op verschillende manieren vertellen. Ik houd persoonlijk het meest van de kleine verhalen. De persoonlijke geschiedenis van een familie of een individu, zoals je die vindt in historische romans. Die brengen het verleden zo dichtbij dat je het kunt ervaren. En door de geschiedenis mee te beleven met de betrokkenen leer je ook het grote verhaal beter begrijpen.'⁸⁵ Zowel de persoonlijke verhalen in combinatie met de barak als theatrale setting voldoen aan de eisen van een emotiegericht publiek, dat zich richt op de historische sensatie.

2.1.3 Deelconclusie

Erfgoed is een speurtocht naar continuïteit en tegelijkertijd het geloof in een mythische oorsprong van de eigen groep, daarmee wordt het chauvinisme bevorderd en is het tevens triviaal en populistisch.⁸⁶ Een mogelijke uitkomst hiervan is een grimmig tafereel dat aanzet tot vreemdelingenhaat en etnische spanningen in een samenleving.⁸⁷ Daarom is het belangrijk dat de objecten en verhalen van migranten in Nederland in een multiculturele samenleving een plek krijgen in de collectieve herinnering.⁸⁸ Om dit te verwezenlijken dient het erfgoed vanuit verschillende perspectieven te worden belicht.⁸⁹ Erfgoed, de objecten en bijbehorende verhalen, verwijst dan naar een verleden dat belangrijk wordt gevonden en daarom geconserveerd wordt in bijvoorbeeld een museum, dit leidt weer tot een cultivering van de collectieve herinnering.⁹⁰

De totstandkoming van het Museum Maluku en de opname van de Molukse Barak in het Nederlands Openluchtmuseum sluit aan bij het bovengenoemde inzicht. In meer algemene termen kan er met betrekking tot postkoloniale migranten gesproken worden van een multiculturalisering van de historische cultuur en dienovereenkomstig het erfgoed.⁹¹ Door op een dergelijke manier aandacht te besteden aan de identiteit van een migrantengroep en hun verhaal worden zij erkend als een onderdeel van de Nederlandse samenleving. Het verhaal van de Molukkers in Nederland sluit aan bij het inzicht dat het verleden van migranten wisselt tussen de band met het land van herkomst en die met de Nederlandse samenleving.⁹² Zowel de band met het land van herkomst als die met de Nederlandse samenleving hangt nauw samen met het Nederlandse koloniale verleden.

Het Museum Maluku en de Molukse Barak laat zien hoe moeilijk het is om het verhaal van deze migrantengroep vorm te geven. Dit komt doordat er verscheidene percepties van dat verleden bestaan. Bij het autochtone publiek bestaat het beeld van de

⁸⁴ Halbertsma, 'Welk museum is Europees Museum van het jaar 2005', 126.

⁸⁵ A.o., 'Speech door staatssecretaris Van der Laan bij de opening van de tentoonstelling Molukse kampbarak, op vrijdag 3 oktober 2003 in Arnhem' (Geraadpleegd 15 december).

⁸⁶ Van der Zeijden, *Volkscultuur van en voor een breed publiek*, 29.

⁸⁷ Van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', 1.

⁸⁸ Bos, 'Een schoorvoetend integratieproces.', 9.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Van der Zeijden, *Volkscultuur van en voor een breed publiek*, 31.

⁹¹ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.', 100.

⁹² Ibidem, 80-81.

treinkapingen, terwijl Molukkers juist belang hechten aan de historische wortels, die terugleiden naar de koloniale tijd en de dekolonisatie van het voormalig Nederlands-Indië. Vooral de dekolonisatie is een pijnlijke episode uit het Nederlandse verleden, die nog niet verwerkt is in de collectieve herinnering. Hierdoor is het begrijpelijk dat sommige autochtone Nederlanders hier niet veel kennis van hebben en zich daardoor beroepen op de treinkapingen, omdat deze kennelijk wel een plek hebben in het collectieve bewustzijn.

Zowel het Museum Maluku als de Molukse Barak laat zien waarom Nederlanders naar de Molukken zijn gegaan en waarom Molukkers naar Nederland kwamen. Juist het waarom kan tot een beter begrip leiden van de geschiedenis van een migrantengroep. Daarnaast laten beide presentaties naast de eeuwenlange Moluks-Nederlandse betrekkingen min of meer het integratieproces zien van Molukkers in Nederland, dat drie generaties in beslag nam. In de presentatie van dit verhaal komen de verwachtingen, de misverstanden, de conflicten, maar ook de succesverhalen die deze migrantengroep heeft voortgebracht aan bod. Het gaat hier om een gebalanceerd verhaal met een antwoord op de 'waarom in Nederland?' vraag, die in zekere zin hun aanwezigheid in Nederland legitimeert. Deze werkwijze zou ook voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders van toepassing kunnen zijn bij een eventuele presentatie in het Nationaal Historisch Museum.

De manier waarop het verleden van Molukkers gepresenteerd wordt in beide presentaties, is wezenlijk verschillend. In het Museum Maluku wordt het verhaal over verscheidene zalen gepresenteerd, waarbij de koloniale tijd als startpunt fungeert. Terwijl bij de presentatie in het Openluchtmuseum de Molukse barak als vertrekpunt en setting fungeert van het verhaal van de Molukkers in Nederland en de nadruk ligt bij de aankomst van de Molukkers. De barak refereert aan de periode dat Molukkers in de veronderstelling waren dat het verblijf in Nederland tijdelijk zou zijn. Dit is een sleutelperiode die een beter begrip kan geven wanneer het gaat om de aanleiding voor de treinkaping. Een belangrijk aspect is dat de bewoningsgeschiedenis van de Molukse barak uit het NOM zelf niet geassocieerd wordt met pijnlijke episoden uit de Nederlandse geschiedenis zoals wel het geval is met de reproductie van de gang uit kamp Lunetten in het MUMA. Hierdoor is het mogelijk dat de aandacht niet verschuift naar andere verhalen die in de culturele biografie van het object liggen. Belangrijk bij een museale presentatie met betrekking tot migranten en de 'waarom in Nederland?' vraag, is om de nadruk te leggen op hun vestigingsproces.

Een beperking van de presentatie in het Museum Maluku is dat ze niet gepersonifieerd is in combinatie met een theatrale setting. Het verhaal dat daar wordt gepresenteerd is een chronologisch verhaal, waarin geen interactie plaatsvindt, zoals dat met de presentatie door poppen in de Barak wel gebeurt. In dat opzicht sluit de opstelling in het NOM meer aan bij het verwezenlijken van een historische sensatie waar museumpubliek naar op zoek is. De Barak zou als model kunnen dienen voor de presentatie van andere migrantengroepen in het Nationaal Historisch Museum, omdat dit onderdeel is van een grotere presentatie over de Nederlandse volkscultuur. Juist die verscheidenheid aan geschiedenissen maakt dat de toegankelijkheid van deze en andere specifieke presentaties vergroot wordt.

3 Arbeidsmigranten

Het is belangrijk om te beseffen dat Nederlanders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond onderdeel waren van een grotere groep arbeidsmigranten, die geworven werden in landen rondom de Middellandse Zee. In 1964 en 1969 werden wervingsverdragen gesloten tussen Nederland enerzijds en Turkije en Marokko anderzijds. Vanaf halverwege de jaren zestig, een economische bloeiperiode in Nederland, kwamen zij hiernaartoe om te werken. Net als bij de Molukse Nederlanders zou hun verblijf tijdelijk zijn. Toen halverwege de jaren zeventig de economie in Nederland stagneerde, werd de migratiestroom uit deze

landen stopgezet en werd hen de mogelijkheid geboden tot gezinshereniging en gezinsvorming.

Het verschil met postkoloniale migranten is dat zij geen lang gedeeld verleden kennen dat verweven is met pijnlijke episoden uit het nationale verleden. Net als bij de komst van postkoloniale migranten was er in het collectieve bewustzijn van de Nederlanders, dat nog werd gedomineerd door de Duitse bezetting, weinig ruimte voor interesse in het verleden van de arbeidsmigranten. De periode waarin arbeidsmigranten naar Nederland kwamen, blijft hierdoor onderbelicht.⁹³ Overigens is wel geprobeerd een geforceerd verband te leggen met deze groepen en de Tweede Wereldoorlog; er zouden Marokkaanse soldaten in dienst van het Franse leger gesneuveld zijn in Zeeland.

Vanaf het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw vonden in het Midden-Oosten enkele dramatische gebeurtenissen plaats waaronder de omvorming van Iran in een islamitische republiek. Deze en andere gebeurtenissen leidden ertoe dat Marokkaanse en Turkse Nederlanders in tegenstelling tot de periode daarvoor als moslims werden gekenmerkt; van arbeidsmigranten werden zij moslimmigranten. Daarbij werd aangenomen dat moslims trouw aan de *ummah*, de islamitische gemeenschap, zijn en deze staat op gespannen voet met loyaliteit aan de natie en de Nederlandse samenleving.⁹⁴

Het huidige debat betreffende hun integratie en de islam, lijkt een bevestiging van de *Clash of civilisations*-these van de politicoloog Samuel Huntington. Hierin wordt gesteld dat de politieke en culturele identiteiten de primaire bron zullen zijn van conflicten in de periode na de Koude Oorlog. In internationaal verband lijken de aanslagen in New York (2001), Madrid (2003) en London (2005) deze theorie te bevestigen. Maar er moet ook gekeken worden naar binnenlandse ontwikkelingen zoals de opkomst van de politicus Pim Fortuyn en de moord op de cineast Theo van Gogh.⁹⁵ De beeldvorming die hieruit voortkomt, sluit aan bij de historische betrekkingen tussen 'het Westen' en de 'de islam'. Hieruit zou blijken dat de animositeit tussen het Westen en de islam invloed hebben gehad op de perceptie van het Westen op de islamitische wereld, waarbij vooral de aanslag in New York een oud apocalyptisch discours nieuw leven werd ingeblazen.⁹⁶

Sindsdien worden moslims door Nederlandse politici en bezorgde Nederlanders aangesproken op het gedrag van enkelen. Daarnaast worden er aannames gemaakt over een breed gedeeld gedachtegoed onder moslims en vraagtekens gezet ten aanzien van hun identiteit en loyaliteit. De generaliserende houding ten opzichte van deze groep zorgt voor vervreemding en een verscherping van de tegenstellingen in de Nederlandse samenleving.⁹⁷ Hierbij moet vooral niet vergeten worden dat het spiegelbeeld van de ander vooral een beeld geeft van de normen en waarden die in de samenleving worden nagestreefd.⁹⁸

3.1 Het Turkse en Marokkaanse culturele erfgoed

Met het organiseren van de tentoonstellingen *Marokko: 5000 jaar cultuur* en *Istanbul: de stad en de sultan* probeerde de Stichting De Nieuwe Kerk in Amsterdam een belangrijke (maatschappelijke) rol te spelen in het samenbrengen van mensen uit verschillende landen. Aan de hand van een presentatie van het culturele erfgoed werd de mogelijkheid geboden de sociale kenmerken en geschiedenis van een volk te leren begrijpen en waarderen.

⁹³ Lucassen en Willems, *Gelijkheid en onbehagen*, 48-49.

⁹⁴ T. Sunnier, 'De loyale gemeenschap. Moslimmigranten en nationale cohesie' in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 120 (2007) 4, 548-559, aldaar 549, 555.

⁹⁵ Lucassen en Willems, *Gelijkheid en onbehagen*, 7.

⁹⁶ A. Wheatcroft, *Ongelovigen. Het conflict tussen christendom en de islam* (2007).

⁹⁷ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan*, 304.

⁹⁸ Willems en Lucassen, *Gelijkheid en onbehagen*, 42.

Hierdoor wordt inzicht verkregen in andere culturen en zouden vooroordelen doorbroken kunnen worden. Deze tentoonstellingen dienen enerzijds cultuureducatieve doeleinden voor autochtone Nederlanders en anderzijds kunnen bezoekers met een Turkse of Marokkaanse achtergrond trots zijn op hun etnische achtergrond, wat bijdraagt aan het zelfrespect.⁹⁹ Beide exposities zijn onderdeel van de jaarlijkse grote wintertentoonstellingen die gewijd zijn aan grote kunstschaten uit andere landen en culturen.

3.1.1 Marokko: 5000 jaar cultuur

De tentoonstelling *Marokko: 5000 jaar cultuur* die in de winter van 2004-2005 werd gehouden, kwam tot stand door een samenwerking tussen De Nieuwe Kerk en het Marokkaanse Ministerie van Cultuur. Deze tentoonstelling was een direct gevolg van de maatschappelijke spanningen tussen Nederlanders en Marokkanen. Hierin vormden de moord op Theo van Gogh, door een moslim van Marokkaanse afkomst, en het debat betreffende de dubbele nationaliteit van Nederlanders met een Marokkaanse afkomst de achtergrond. Met deze tentoonstelling was het de bedoeling om het beeld over Marokko en Marokkaanse Nederlanders te nuanceren, dat in Nederland al gauw geassocieerd werd met integratieperikelen en probleemjongeren.¹⁰⁰

De expositie zelf markeerde de vierhonderd jaar betrekkingen tussen Nederland en Marokko, die teruggaan tot het jaar 1605, waarin een Nederlandse gezant contacten legde in Marokko. Zowel de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden als Marokko had destijds een gezamenlijke vijand: het Spaanse keizerrijk. Om deze reden stuurde de Marokkaanse Sultan in 1609 Samuel Palache, een Sefardische Jood, als ambassadeur naar de Republiek om op die manier politieke betrekkingen te onderhouden.¹⁰¹

Voorafgaande aan deze tentoonstelling stuurde de toenmalig Europarlementariër Frits Bolkestein een brief aan de koning van Marokko, waarin hij hem verzocht in te grijpen in de situatie in Nederland. Diens onderdanen in Nederland (Marokkanen hebben een dubbele nationaliteit) dienden te worden opgeroepen om de democratische wetten in Nederland te accepteren.¹⁰² De Marokkaanse minister van cultuur reageerde op deze uitspraak en stelde dat een dergelijke uitspraak er vanuit gaat dat tolerantie, democratie en het hebben van verschillende meningen geen vaste waarden zijn in Marokko, terwijl dit volgens de minister wel het geval was. Het was dan ook onaanvaardbaar, beledigend en koloniaal om de Marokkaanse vorst op deze manier de les te lezen.¹⁰³

Dit publieke voorval bleek niet het enige. Aan de vooravond van de tentoonstelling zijn er op aandringen van de Marokkaanse overheid enkele wijzigingen in de catalogus aangebracht. Het ging hier om een politieke fijngevoeligheid die zich uitte in de topografische weergave van Marokko. In de catalogus was een kaart opgenomen waarop het westelijke gedeelte van de Sahara als niet-Marokkaans grondgebied werd aangeduid. Dit was overigens conform de richtlijnen van de Europese Unie, die de Marokkaanse aanspraken op dit gebied niet erkent. Het gaat hier om een deel van de Sahara waar de verzetsbeweging

⁹⁹ A. van der Zeijden, 'Folklore and a quest for meaning. Interview with Simon J. Bronner' in: *Levend Erfgoed* 3 (2006) 2, 4-9, aldaar 6.

¹⁰⁰ K. Verschuur e.a., *Marokko: 5000 jaar cultuur* (2004) 6.

¹⁰¹ F. Laroui, 'Laten we eens een feestje vieren. Betrekkingen tussen Nederland en Marokko zijn bijna 400 jaar oud' in: *Volkskrant*, 16 december.

¹⁰² Laroui, 'Laten we een feestje vieren'.

¹⁰³ T. Heijmans en H. Mueller, "Nederland heeft zijn kalmte verloren"; Minister Achaari: alleen met cultuur is de kloof tussen Nederlanders en Marokkanen te overbruggen' in: *de Volkskrant*, 17 december 2004.

de Polisario ook aanspraak op zegt te maken. Onder druk van de Marokkaanse Ministerie van Cultuur werd dit alsnog als Marokkaans grondgebied aangeduid.¹⁰⁴

Het idee achter de tentoonstelling was het verbeelden van de opvatting dat Marokko door de eeuwen heen een bakermat is geweest, waar verschillende culturen elkaar ontmoetten en met elkaar versmolten. Hierin wordt een beeld verkregen van een samenleving waarin de Berberse, Arabische, Afrikaanse, Saharaanse, maar ook de Europese cultuur aan wederzijdse beïnvloeding bloot stonden. De tentoonstelling had een chronologische opzet. Marokko mag nu een islamitisch land zijn, maar een deel van de tentoonstelling is gewijd aan de periode ervoor toen Feniciërs, Grieken en Romeinen er heersten. De tentoonstelling is ingericht als een *kashba*, een Marokkaanse vesting, die als decor diende voor het verhaal van de geschiedenis van Marokko.¹⁰⁵

De objecten varieerden van juwelen, vazen en schalen, sierwapens, en met goud-, zilver- en zijdedraad en edelstenen versierde kleding.¹⁰⁶ Het culturele erfgoed was afkomstig uit verscheidene Marokkaanse musea en moesten verschillende boodschappen uitdragen over de Marokkaanse geschiedenis en cultuur. Ten eerste zou Marokko gekenmerkt worden door ontwikkeling en continuïteit door de eeuwen heen, wat terug te zien zou zijn in de keramiekvervaardiging. Vervolgen werden vooral de rijkdom en de verscheidenheid op Marokkaans grondgebied benadrukt aan de hand van het borduurwerk. Tot slot stonden co-existentie en verdraagzaamheid centraal, die aan de hand van archeologische vondsten en etnografische objecten geïllustreerd werd.¹⁰⁷

Tevens werd het beeld van de islam in Marokko in de tentoonstelling genuanceerd. Deze religie heeft een grote invloed uitgeoefend op de Marokkaanse cultuur wat zich uit in sociale gedragingen in het alledaagse leven. Het gaat hier om een dynamische religie, die openstaat voor autochtone tradities, wat blijkt uit de tentoongestelde objecten. Bij de komst van de islam in Marokko, bleef er plaats van bestaande religies. Zo bleek er bijvoorbeeld wel degelijk een plek te zijn voor het Jodendom dat in het huidige Marokko nog steeds gepraktiseerd wordt.¹⁰⁸ Een kritische stem merkte op dat in de tentoonstelling geen aandacht wordt besteedt aan de anti-Joodse politiek die in de jaren zestig van de vorige eeuw in Marokko werd gevoerd. Hierdoor emigreerden Joodse Marokkanen.¹⁰⁹

De nadruk lag bij esthetische objecten waardoor vooral de rijkdom van de cultuur benadrukt werd. Een ander kritiekpunt was dat deze tentoonstelling de (Arabische) stedelijke cultuur van de elite representeerde en weinig liet zien van de armoede die in een groot deel van het land heerst. Dit leidt tot de vraag of deze tentoonstelling aansluit bij de perceptie van Marokkaanse Nederlanders van hun cultuur. Ook het islamitische verbod op de afbeelding van mensen leidde tot kritiek. Hierdoor zou men een gebrekkig beeld krijgen van de Marokkaanse wereld. Deze kritiek is niet gegrond omdat dit 'gebrekkige beeld' wordt opgevangen door de decoratieve tekens en motieven op de objecten.¹¹⁰

Als onderdeel van deze tentoonstelling waren door een Nederlandse fotograaf enkele portretten van Marokkaanse Nederlanders gemaakt, die hen in verschillende alledaagse hoedanigheden in de Nederlandse samenleving afbeeldde (slager, rapper, ambtenaar, acteur, etc.).¹¹¹ Dit is interessant, omdat hieruit blijkt dat het afbeelden van mensen kennelijk vandaag de dag dus wel mogelijk is. Om de oudere (eerste) generatie Marokkanen naar de Nieuwe Kerk te lokken waren er audiotours beschikbaar in het Rif-

¹⁰⁴ F. van Straaten, 'Viering Marokko begint met rel' in: NRC Handelsblad, 16 december 2004.

¹⁰⁵ A.o., 'Kruispunt van beschavingen' in: Volkskrant, 1 maart 2005.

¹⁰⁶ 'Kruispunt van beschavingen'

¹⁰⁷ Verschuur, *Marokko*, 179.

¹⁰⁸ Verschuur, *Marokko*, 20.

¹⁰⁹ M. Krielaars, 'Fes bijna net zo mooi als Pompei' in: NRC Handelsblad, 23 december 2004.

¹¹⁰ Verschuur, *Marokko*, 123.

¹¹¹ Krielaars, 'Fes bijna net zo mooi als Pompei'.

Berbers en het Marokkaans-Arabisch. Deze waren door bekende Marokkaanse Nederlanders ingesproken waaronder de zangeres Hind en de hoofdrolspeler van de film *Shouf Shouf Habibi*, Mimoun Ouissa.¹¹² De organisatoren beoogden dat zoveel mogelijk Marokkaanse Nederlanders (opnieuw) moesten kunnen kennismaken met de rijke cultuur van het thuisland Marokko. In totaal werd de tentoonstelling Marokko door 175.000 mensen bezocht, waarvan bijna een kwart een Marokkaanse achtergrond had.¹¹³

3.1.2 Istanbul: De stad en de sultan

Deze tentoonstelling kwam tot stand dankzij een samenwerking tussen De Nieuwe Kerk in Amsterdam en het Turkse Ministerie van Cultuur en Toerisme en vond plaats in de winter van 2006-2007. De tentoonstelling markeerde net als de hiervoor besproken tentoonstelling 400 honderd jaar betrekkingen tussen Nederland en Turkije, die in dit geval teruggingen tot 1612, toen Cornelis Haga ambassadeur van de Republiek werd in het Ottomaanse rijk. De bedoeling was dat deze tentoonstelling bij zou dragen aan een beter begrip van Turkije, dat toen bezig was met de onderhandelingen voor het lidmaatschap van de Europese Unie.¹¹⁴

Het is nog geen honderd jaar geleden dat met de stichting van de Republiek Turkije (1922) een einde kwam aan ruim zes eeuwen Ottomaans bewind en de hoofdstad verplaatst werd van Istanbul naar Ankara. Prachtige paleizen, moskeeën en museale verzamelingen getuigen nog altijd van de rijke geschiedenis van de oude hoofdstad. In de tentoonstelling werden enkele aspecten getoond: het paleis, het traditionele handwerk, de religieuze instellingen en de decoratie van huizen van de hogere kringen gedurende het Ottomaanse Rijk. Het culturele erfgoed was afkomstig uit openbare en particuliere musea. De objecten (kunstwerken) werden gepresenteerd als mondiaal cultureel erfgoed, in de hoop dat de banden met Nederland versterkt zouden worden, waardoor het integratieproces met de Europese Unie bevorderd zou kunnen worden.¹¹⁵

De tentoonstelling bood een kijkje in de wereld van de Sultans van het Ottomaanse rijk, een deel van de Turkse geschiedenis dat enorm tot de verbeelding spreekt. De tentoonstelling was onderverdeeld in drie hoofdthema's. De bezoeker maakte een stadswandeling door het Ottomaanse Istanbul. In het begin kreeg de bezoeker een kijkje in het leven in de oude binnenstad. Vervolgens werd het blikveld verruimd en stond het leven aan het Ottomaanse hof (ontvangstkamers, schatkamer en harem) centraal. Het laatste thema had tot doel om met de Ottomaanse religieuze en wetenschappelijke aspecten kennis te maken. Aan de hand van de objecten krijgt men een beeld van de versierde moskeeën, begraafplaatsen, mystieke *tekkes* (kloosters), badhuizen, bazaars, koffiehuizen, *medresses* (wetenschappelijke instituten), bibliotheken en het Topkapi Paleis.¹¹⁶

Ook bij deze tentoonstelling rees er een probleem betreffende de catalogus die De Nieuwe Kerk voor deze tentoonstelling voorbereidde. Het ging om wetenschappelijke artikelen uit de catalogus, die fijngevoelige onderwerpen als homoseksualiteit in het Ottomaanse rijk, de stichting van de stad door Griekse kolonisten en de Armeense genocide behandelden. Deze werden uiteindelijk geweerd omdat de Turkse overheid daar aanstoot aan nam en de tentoonstelling daardoor bijna niet doorging. Rondom de tentoonstelling

¹¹² A.o., 'Marokko op zijn Berbers' in: de Volkskrant, 16 december 2004.

¹¹³ ANP, '175.000 bezoekers expositie Marokko' in: NRC Handelsblad, 18 april 2005.

¹¹⁴ M. Kleiterp e.a., *Istanbul: de stad en de sultan* (2006) 7.

¹¹⁵ Kleiterp, *Istanbul*, 9.

¹¹⁶ Ibidem, 10.

werden als compromis cultuureducatieve activiteiten georganiseerd waarin de geschrapte onderwerpen uit de catalogus alsnog aan bod zouden komen.¹¹⁷

Eén krantenartikel kopte met 'Zwicht niet voor censuur. Angst mag open debat niet in de weg staan'.¹¹⁸ Door juist deze (actuele of culturele) fijngevoeligheden te weren, werd het wel mogelijk voor Turkse Nederlanders om trots te zijn op de cultuur van het land van herkomst. Ook bij deze tentoonstelling rijst de vraag in hoeverre de presentatie aansloot bij de perceptie van Turkse Nederlanders betreffende de cultuur van hun land. Ondanks alle kritiek werd ook deze tentoonstelling volop (door 125.000 bezoekers) bezocht, waarvan één derde een Turkse achtergrond had.¹¹⁹

3.1.3 Thuis: Turks en Marokkaanse Nederlanders

In het kader van het project Migratie en Materiële Cultuur werd in 2007 bij de stichting *Imagine Identity and Culture* in Amsterdam de tentoonstelling *Van huis uit: Migranten en hun interieurs* georganiseerd. Daarnaast verscheen de wetenschappelijke publicatie *Thuis: Turkse en Marokkaanse Nederlanders*. Met materiële cultuur worden niet alleen objecten bedoeld maar het is ook de aanduiding voor de betekenisvolle manieren waarop mensen daarmee. De bedoeling van de tentoonstelling was om een idee te geven van wat de tweede generatie Surinamers, Antilianen, Marokkanen en Indische Nederlanders aan interieurobjecten in de privésfeer om zich heen wilde hebben en koesteren.¹²⁰

Voor deze tentoonstelling werd de Britse socioloog en theatermaker van Caribische afkomst Michael MacMillan gevraagd om het tentoonstellingsplan verder uit te werken. Hij was betrokken bij *The West Indian Front Room*, een tentoonstelling over 'de mooie kamer' van in London woonachtige West-Indische migrantenfamilies in de jaren zestig en zeventig.¹²¹ De bedoeling van de tentoonstelling was, te laten zien hoe tweede generatie migranten bepaalde objecten koesterden die zij op de een of andere manier in verband brengen met de cultuur van het land van herkomst. Hieruit blijkt dat in een andere context nieuwe betekenissen aan deze objecten worden gehecht. Daarnaast werd getoond hoe door de opstelling en het gebruik van objecten nieuwe identiteiten tot stand komen of bestaande identiteiten anders worden ingevuld.¹²²

In Amsterdam ging de tentoonstelling vooral om het spanningsveld tussen wetenschappelijk vertoog, dat uitgaat van een dynamisch cultuurbegrip, en het alledaagse doen en denken dat doorgaans gebaseerd is op een veel meer statische opvatting van cultuur. De tentoonstelling bestond uit verschillende onderdelen, waaronder een huiskamerinstallatie met daarin verscheidene voorwerpen waarvan de meeste direct in verband worden gebracht met het land van herkomst.¹²³ Een belangrijk onderwerp was hoe om te gaan met het islamitische verbod, voor bijvoorbeeld Marokkanen, op het afbeelden van dieren en mensen. Hieruit bleek dat gekalligrafeerde Koranteksten en familiefoto's niet bij elkaar gehangen dienen te worden. Mede hierdoor werd besloten voor elke migrantengroep een aparte wand in te richten.¹²⁴

¹¹⁷ H. Bockma, 'We hadden er al 2 miljoen inzitten'; Expositie Istanbul ging door ondanks ingrepen in catalogus door Turkse overheid' in: de Volkskrant, 26 februari 2007.

¹¹⁸ H. Vuijsje, 'Zwicht niet voor censuur. Angst mag open debat niet in de weg staan' in: NRC Handelsblad, 14 april 2007.

¹¹⁹ ANP, 'Veel turken naar 'Istanbul'' in: de Volkskrant, 16 maart 2007.

¹²⁰ H. Dibbits, 'Van huis uit. Een tentoonstelling over migranteninterieurs' in: *Levend Erfgoed* 4 (2007) 2, 22-27, aldaar 22.

¹²¹ Dibbits, 'Van huis uit', 23.

¹²² Ibidem, 24.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem, 25.

De wetenschappelijke publicatie, geschreven door Hester Dibbits en Hilje van der Horst biedt meer verdieping met betrekking tot Turkse en Marokkaanse Nederlanders. In twee geïllustreerde essays wordt een beeld gegeven van de interieurs van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De essays zijn gebaseerd op 120 interviews onder ouderen, jongeren, eerste generatie, tweede generatie, tussengeneratie, nieuwkomers, gemengde stellen, scholieren en gepensioneerden. De belangrijkste thema's zijn: klasse en etniciteit, en traditie en moderniteit. De essays laten de dynamiek zien van de materiële cultuur in een migratiecontext. Doel van het onderzoeksproject was om zicht te krijgen op de rol die interieurs spelen in processen van groepsvorming.¹²⁵

De verwachting die aan het onderzoek ten grondslag lag, was het vermoeden dat er een groot verschil te zien zou zijn tussen de interieurs van eerste generatiemigranten en die van hun nakomelingen. De laatstgenoemden zouden explicietere verwijzingen naar het land van herkomst in huis hebben, vanuit de behoefte hun *roots* te tonen. Hieraan lagen diverse motieven aan ten grondslag: soms om er een gevoel van verwantschap mee uit te drukken, anderen volgden de folkloristische mode, maar er wordt ook status aan ontleend. Juist door middel van die objecten (souvenirs uit het land van herkomst) positioneert men zich als hoger opgeleide kosmopolitische burger.¹²⁶

Het eerste essay getiteld 'Thuis tussen Nederland en Turkije', laat de spanning zien tussen de verschillende huizen van Turkse Nederlanders variërend van verouderde appartementen in negentiende-eeuwse stadswijken tot vinexwoningen in Nederland en de lemen plattelandshuizen en luxe gemeubileerde villa's in Turkije. Tussen deze huizen in Nederland en Turkije wordt jaarlijks voor kortere of langere perioden heen en weer wordt gereisd.¹²⁷ De bouw van de huizen in Turkije werden veelal mogelijk gemaakt door het geld dat de Turkse arbeidsmigranten in Nederland verdienden om zo bij (definitieve) terugkeer een betere toekomst in Turkije veilig te stellen.

Uit dit essay blijkt dat thuis niet alleen refereert aan een tastbare plaats of land, maar het kan ook een gevoel zijn van op je plaats zijn. In het geval van Turkse Nederlanders varieert dit thuis tussen Nederland en Turkije; in Nederland wordt Turkije gemist en in Turkije Nederland. Bij leden van de tweede generatie is thuis vaak een abstracter begrip. De concrete plaatsen die in zowel Nederland als Turkije daarvoor in aanmerking komen, voldoen niet, waardoor het een fantasie blijft, een droom die niet in vervulling gaat. Hoewel het verblijf in Nederland als permanent wordt beschouwd, wordt de band met het geïdealiseerde Turkije warm gehouden door specifieke objecten uit Turkije in het interieur. Turkije blijft een verbeeld thuisland. Het Turkije waar mensen naar terug willen keren is niet het Turkije waar zijzelf of hun ouders vandaan kwamen.¹²⁸

Het tweede essay, getiteld 'Hoogglans en sedari. De mooie kamer terug van weggeweest?' laat de verschillen zien tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders in hun omgang met traditie en moderniteit. Centraal staat de manier waarop Turkse en Marokkaanse migranten en hun nakomelingen in Nederland de woonkamer inrichten en de rol die tradities rond de ontvangst van gasten daarbij spelen. Aan de hand van verschillende inrichtingspraktijken komen een aantal beelden van beide migrantengroepen aan de orde, die dikwijls in het publieke en politieke debat terugkomen. Die beeldvorming hebben te maken met moderniteit en traditie en beelden van oost en west. Moderniteit en traditie worden dikwijls als tegenstelling ervaren, maar in de alledaagse praktijk lopen zij door elkaar heen en blijken zij onlosmakelijk met elkaar verbonden.¹²⁹

¹²⁵ H. Dibbits en H. van der Horst, *Thuis: Turkse en Marokkaanse Nederlanders* (2007) 8-9.

¹²⁶ Dibbits en Van der Horst, *Thuis*, 8.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ Ibidem, 58.

¹²⁹ Ibidem, 64-65.

Het eerste beeld is dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders lijken op Nederlanders uit de jaren vijftig. Hierdoor ontstaat het idee dat zij vijftig jaar achterlopen in het moderniseringsproces. Veel voormalige gastarbeiders, en in mindere mate hun kinderen, groeiden op met het ideaal van een aparte ontvangstkamer en sommige willen dit ideaal ook graag in praktijk brengen. In het verlengde daarvan zou men dan kunnen zeggen dat zij over enkele decennia net zo 'modern' zijn als de meeste autochtone Nederlanders, die een aparte ontvangstkamer niet nodig vinden. Dit beeld lijkt verbonden met een achterhaald ontwikkelingsvertoog, waarbij landen op verschillende posities worden geplaatst tussen traditie en moderniteit. Het ideaal van een aparte kamer kan door wie dan ook en waar en wanneer dan ook, worden gekoesterd, in praktijk worden gebracht, opnieuw worden uitgevonden en opnieuw worden vormgegeven.¹³⁰

Het tweede beeld is dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders als één groep kunnen worden gezien door de vergelijkbare migratieachtergrond, de achterstandspositie in de Nederlandse samenleving en door het islamitische geloof. De vergelijking tussen Turkse en Marokkaanse Nederlanders met betrekking tot het ideaal van de mooie kamer maakt duidelijk dat het onjuist is om deze groepen over één kam te scheren. Los van de verschillen tussen Marokkaanse en Turkse Nederlanders, zijn deze groepen ook intern zeer verdeeld, met verschillende interpretaties van het geloof en etnische identificaties.¹³¹

Het derde beeld komt voort uit het feit dat Marokkaanse Nederlanders tegenwoordig vaker negatief in het nieuws komen dan Turkse Nederlanders. Hieruit wordt de conclusie getrokken dat de verklaring daarvan gezocht moet worden in de relatieve moderniteit van de normen en waarden van Turken, die invloed heeft op de integratie in de moderne Nederlandse samenleving. Voor beide groepen geldt dat ideeën over de inrichting van de ruimte of ruimtes waar men gasten ontvangt, verweven zijn met ideeën over het onderscheid tussen mannen en vrouwen, het informele en het formele, publiek en privé en traditie en moderniteit. De manier waarop die ideeën verweven zijn en in de praktijk worden vormgegeven, is verschillend en soms onderhevig aan de mode.¹³²

Het laatste beeld gaat niet zozeer over Turkse en Marokkaanse Nederlanders in het bijzonder, maar betreft de omgang met tradities in het algemeen. Iemand die zich van traditionele symbolen bedient in zijn dagelijks leven en in de presentatie van zijn identiteit naar de buitenwereld, zal er zelf ook traditionele denkbeelden op nahouden. Globaal kan er gesteld worden dat de Marokkaanse Nederlanders in dit onderzoek de kamer waarin zij hun gasten ontvangen bij voorkeur inrichten in een formele, aan traditie appelerende maar aan tal van modes onderhevige stijl, die nadrukkelijk verwijst naar Marokko en de Arabische wereld. De Turkse Nederlanders uit dit onderzoek kiezen voor een formele, conventionele stijl die in Nederland als typisch Turks wordt gezien, maar door diegenen die voor deze stijl kozen eerder bedoeld als algemeen westers.¹³³

De werkelijkheid ligt dus veel ingewikkelder, de omgang met tradities bij de inrichting van de woning.¹³⁴ In het interieur van zowel Marokkaanse als Turkse Nederlanders wordt moderniteit en traditie gecombineerd. Terwijl veel Marokkaanse Nederlanders de *sedari*, de Marokkaanse bank, integreren in het dagelijkse leven, worden *sedirs*, de Turkse bank, in Turks-Nederlandse huizen in een setting geplaatst die verder verwijderd lijkt van het dagelijks leven en wordt in een gemusealiseerde setting of juist zithoek geplaatst waarin men zich juist onttrekt aan het dagelijks leven. De *sedari* noch de *sedir* kunnen gezien worden als een teken van een traditionele levensinstelling, maar belichamen eerder een

¹³⁰ Dibbits en Van der Horst, *Thuis*, 92.

¹³¹ Ibidem.

¹³² Ibidem, 92.

¹³³ Ibidem.

¹³⁴ Ibidem, 92-93.

poging een Turkse of Marokkaanse achtergrond in het huidige dagelijkse leven in Nederland te integreren.¹³⁵

3.1.4. Deelconclusie

Ook het verleden van Turkse en Marokkaanse Nederlanders weerspiegelt in wisselende verhoudingen tussen de band met het land van herkomst en die met de Nederlandse samenleving.¹³⁶ In tegenstelling tot postkoloniale migranten kan met betrekking tot deze migrantengroepen een explicietere tweedeling gemaakt worden tussen de band met het land van herkomst en die met de Nederlandse samenleving. Dit komt doordat Turkse en Marokkaanse Nederlanders geen overlappend koloniaal verleden met Nederland hebben zoals bij postkoloniale migranten. De wintertentoonstellingen over Marokko en Istanbul richten zich hoofdzakelijk op het land van herkomst. Beide tentoonstellingen kunnen de trots op de cultuur van het land van herkomst stimuleren. Dit is een wezenlijk aspect van erfgoed.¹³⁷ Tegelijkertijd dient het in deze context cultuureducatieve doeleinden voor autochtone Nederlanders. De samenwerking tussen De Nieuwe Kerk en de Turkse en Marokkaanse ministeries laat zien dat er culturele en politieke fijngevoeligheden kunnen zijn waarmee rekening moet worden gehouden, zodat de tentoonstellingen alsnog konden doorgaan.

De beide wintertentoonstellingen zijn politiek gemotiveerd. De motivatie laat overigens zien dat de integratieproblematiek met Marokko op nationaal niveau plaats vindt en die met Turkije op Europees niveau, namelijk op het niveau van de toetreding tot de Europese Unie. Juist door deze tentoonstellingen te organiseren wordt toenadering gezocht tussen Nederland enerzijds en Marokko en Turkije anderzijds, waardoor de beeldvorming op de cultuur van deze landen genuanceerd wordt. Tevens geeft het culturele erfgoed van Marokko en Turkije een beeld van een culturele rijkdom, waarvan de islam een onderdeel is, die niet onderdoet voor die van de Europese of Nederlandse cultuur. Toch zou de vraag gesteld moeten worden in hoeverre deze tentoonstellingen aansluiten bij de perceptie die Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben van het land van herkomst. Met betrekking tot de wisseltentoonstellingen gaat het vooral om erfgoed dat in Marokko en Turkije belangrijk wordt gevonden anno 2005 en 2007. Dit sluit aan bij het inzicht dat erfgoed van waarde is voor een cultuur in het hier en nu.¹³⁸

De beide wintertentoonstellingen hebben nauwelijks raakvlakken met de Nederlandse cultuur en geschiedenis en op zichzelf staand zijn ze daarom niet geschikt om opgenomen te worden in een eventuele presentatie in het NHM. Hiervoor zou de wetenschappelijke publicatie over *Thuis: Turkse en Marokkaanse Nederlanders* nuttig kunnen zijn om te laten zien dat hun perceptie van het land van herkomst tastbaar wordt gemaakt aan de hand van de objecten die in de privésfeer, het interieur, zijn opgenomen. De tentoonstellingen *Marokko: 5000 jaar cultuur* en *Istanbul: De stad en de sultan* maken door de presentatie van het erfgoed van de beide landen duidelijk dat het hier om twee totaal verschillende culturen gaat. Dit wordt in de wetenschappelijke publicatie *Thuis: Turkse en Marokkaanse Nederlanders*, over de inrichtingspraktijken van het interieur bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders, nog eens benadrukt. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het niet aan te bevelen is om beide groepen migranten in één opstelling te presenteren.

¹³⁵ Dibbits en Van der Horst, *Thuis*, 93.

¹³⁶ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.', 80-81.

¹³⁷ Van der Zeijden, *Volkscultuur van en voor een breed publiek*, 29.

¹³⁸ Ibidem, 31.

3.2 Het vestigingsproces in Nederland

Vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw kwamen er tienduizenden gastarbeiders naar Nederland. Ze werden geworven door bedrijven of kwamen op eigen initiatief. Hun geschiedenis is nauw verweven met die van de bedrijven waarvoor ze werkten, maar er is nog nauwelijks in combinatie met die bedrijven over gepubliceerd.¹³⁹ Het vestigingsproces van vele arbeidsmigranten is goed af te lezen aan de Demka-staalfabriek in Utrecht en de blikfabrikant Thomassen & Drijver in Deventer. Van deze beide fabrieken is intussen de geschiedenis van deze arbeidsmigranten zichtbaar gemaakt.

3.2.1 Deventer Blik

Dit boek verscheen in 2005 naar aanleiding van de vraag om de geschiedenis van de naoorlogse arbeidsmigranten in Deventer in beeld te brengen en is geschreven door Ewout van der Horst. Een omvangrijk historisch onderzoek ligt hieraan ten grondslag; dit was onderdeel van een breder opgezet intercultureel programma waaruit verscheidene tentoonstellingen en publicaties zijn voort gekomen. Op deze manier werd geprobeerd om de persoonlijke en sociale geschiedenis van de naoorlogse generatie arbeiders in Deventer te documenteren, toegankelijk en herkenbaar te maken voor de jongere generaties. Op deze manier werd geprobeerd aan zowel autochtone arbeiders als arbeidsmigranten ruimte te bieden voor het vertellen van hun verhalen en het gedeelde verleden zichtbaar te maken.¹⁴⁰

De doelstelling van dit boek was het vestigingsproces van arbeidsmigranten in de periode 1945-1990 te onderzoeken aan de hand van de thema's stad, fabriek en migranten. Hierdoor zou inzicht worden verkregen in de interactie tussen bovengenoemde thema's waardoor nieuw licht op de geschiedenis van migranten in Nederland kon worden geworpen. De fabriek – in dit geval Thomassen & Drijver-Verblifa (TD&V) - was de bepalende factor in de geschiedenis van arbeidsmigranten. Het bedrijf werd in 1919 opgericht onder de naam Thomassen en Drijver en was als grootste producent van conservenblikken in Europa van 1966 tot 1988 de belangrijkste werkgever van Deventer. Het concern bezat een tiental fabrieken in Nederland en in België. In 1998 hield TD&V op te bestaan.

Dit bedrijf had verreweg de meeste arbeidsmigranten aangetrokken waaronder de drie grootste groepen: Molukkers, Zuid-Europeanen en Turken.¹⁴¹ De geschiedenis van arbeidsmigranten in Nederland wordt in deze publicatie zowel vanuit het perspectief van arbeidsmigranten als die van autochtone arbeiders gepresenteerd.¹⁴² Arbeidsmigranten in dit boek zijn niet alleen Turken, of anderen die geworven zijn uit gebied rond de Middellandse Zee. Het boek vertelt het verhaal van ieder die van buiten die van buiten de Nederlandse landsgrenzen daar kwam werken. In het geval van *Deventer Blik* gaat het ook over Duitse grensarbeiders, Hongaarse vluchtelingen, Antillianen, Toegoenezen en ook over Molukkers, die hierboven als postkoloniale migranten werden aangeduid.

De arbeidsmigranten zelf zijn op deze manier als spelers op het toneel van de migratiegeschiedenis allerm minst een homogene partij. Ze verschillen individueel en als groepen sterk van elkaar.¹⁴³ Dit boek beperkt zich tot de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog tot 1990, voornamelijk omdat het archiefmateriaal niet verder ging dan dit jaartal. Daarnaast werd op deze manier de objectiviteit gegarandeerd, omdat bij het

¹³⁹ Schrover, *Migranten bij de Demka-staalfabrieken*, 9.

¹⁴⁰ E. van der Horst, *Deventer blik. De geschiedenis van arbeidsmigranten in een Nederlandse stad (1945-1990)* (2005) 7.

¹⁴¹ Van der Horst, *Deventer blik*, 10.

¹⁴² Ibidem.

¹⁴³ Ibidem.

verschijnen van het boek in 2005 het politieke en publieke debat betreffende het integratieproces van migranten het thema complexer maakte. Door de interviews en beschrijvingen van huidige locaties en actuele ontwikkelingen in Deventer krijgt het verhaal als vanzelf uitlopers naar het heden en eindigt het verhaal van migranten niet altijd strikt in 1990.¹⁴⁴

De bedoeling van *Deventer Blik* was om een populair-wetenschappelijk boek te schrijven voor een breder publiek; hierdoor zijn in de lopende tekst zo min mogelijk bronnen vermeld. Alleen die bronnen zijn genoemd die van wezenlijk belang zijn voor een juist begrip van de geboden informatie. Een belangrijke bron voor het onderzoek was het archief van het voormalige Thomassen & Drijver-Verblifa. Deze gegevens werden aangevuld met de historische ervaringen van migranten, autochtone collega's en lokale migrantenwerkers. Daarnaast is gebruik gemaakt van krantenartikelen uit het *Deventer Dagblad* en wetenschappelijke literatuur.¹⁴⁵

De opbouw van het boek is thematisch en in verscheidene hoofdstukken onderverdeeld. Het eerste hoofdstuk gaat over de stad en de industrie. Het tweede hoofdstuk behandelt de wisselwerking tussen de fabriek en de migranten. Hier gaat het over het wervingsbeleid en de omgang van de arbeiders op de werkvloer komt aan bod. Bij het derde hoofdstuk staat het leven van migranten buiten de fabriekspoorten centraal, waardoor het perspectief zich door de interactie tussen stad, fabriek en migranten verbreedt. Het vierde hoofdstuk behandelt de huisvesting en het vijfde het gezinsleven van migranten. Hoofdstuk zes stelt de houding van de migranten tegenover de het vaderland centraal. Het laatste hoofdstuk gaat over de verhouding tussen migranten en de Nederlandse samenleving.¹⁴⁶

3.2.2 Migranten bij de Demka-Staalfabrieken

Dit boek, geschreven door Marlou Schrover, Judith Broeke en Ronald Rommes was onderdeel van een project rondom de geschiedenis van arbeidmigrantten bij de Demka op initiatief van Het Utrechts Archief in 2008. De werkzaamheden betroffen de inventarisatie van het Demka-archief dat berust in het Utrechts Archief, het maken van een documentaire bij RTV Utrecht, het ontwikkelen van lesmateriaal voor het onderwijs, en het organiseren van twee tentoonstellingen en een informatiemarkt. De Demka-staalfabrieken waren de grootste werkgever van buitenlandse arbeiders in Utrecht. Midden jaren zestig werkten er 2300 werknemers. Kort voor de sluiting in 1983 bestond de helft van het personeel uit buitenlandse arbeidskrachten. Over deze buitenlandse arbeidskrachten en hoe zij via de fabriek de Utrechtse en de Nederlandse samenleving leerden kennen, gaat dit boek.¹⁴⁷

De keuze voor dit bedrijf verklaart de periode 1915-1983 die in dit boek aan de orde komt. Het zijn de bijna zeventig jaren dat Demka op de locatie Utrecht Zuilen bestond. Door de migratiegeschiedenis te benaderen vanuit het arbeidsverleden wilden de auteurs een tegenwicht bieden aan de destijds bestaande onderzoeken, die zich richten op integratieproblematiek en overheidsbeleid. Het verhaal begint voor de komst van de mediterrane gastarbeiders. Voordat Demka en andere bedrijven in de landen rond de Middellandse Zee gingen werven, werden er al werknemers binnen Nederland en in de buurlanden gezocht. Bij Demka bijvoorbeeld kwamen relatief veel Groningers terecht. De eerste buitenlandse krachten kwamen echter uit België en Duitsland, en uit de voormalige

¹⁴⁴ Van der Horst, *Deventer blik*, 11.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Ibidem, 12.

¹⁴⁷ M. Schrover e.a., *Migranten bij de Demka-staalfabrieken (1915-1983)* (2008) 8.

koloniën. Dus de werving van arbeidsmigranten rond de Middellandse Zee, Turken, Spanjaarden en Italianen, was een logische stap in een al bestaande ontwikkeling.¹⁴⁸

Het zwaartepunt van dit boek ligt toch bij deze laatste groep arbeidsmigranten, die bij de Demka hebben gewerkt en vooral op de ontwikkelingen die invloed hebben gehad op het leven van die arbeiders. De geschiedenis van de arbeidsmigratie wordt voor een groot deel door de voormalige arbeiders zelf verteld. Bij de werving, huisvesting en vrijetijdsbesteding was het bedrijf nauw betrokken. Ook ontwikkelingen binnen het bedrijf komen hier aan de orde, vooral die betrekking hadden op arbeiders zelf, zoals de grote ontslaggolf in 1966-1967 en het einde van het bedrijf in 1983. Uiteraard betekende dit een ingrijpende verandering in het leven van de werknemer in het algemeen en die van de arbeidsmigrant in het bijzonder. Met de bedrijfsluiting eindigde de lotsverbondenheid tussen bedrijf en werknemer.¹⁴⁹

Een belangrijke bron vormen interviews met oud-werknemers van Demka. In totaal werden er zeventien interviews afgenomen. In dit geval bleek het niet gemakkelijk om respondenten te vinden die over hun tijd bij Demka wilden vertellen. Daarom is er ook gebruikgemaakt van materiaal van de Theatergroep STUT die in 1984 38 interviews hadden afgenomen. Daarnaast is gebruik gemaakt van het archief van Demka en dat van de gemeente Utrecht en de voormalige gemeente Zuilen.¹⁵⁰ De geschiedenis van arbeidsmigranten bij Demka verschilt weinig van die van hun collega's bij andere grote fabrieken, zoals Philips, de Hoogovens of Thomassen & Drijver-Verblifa. In tegenstelling tot het uitgebreide publicatie *Deventer Blik* geeft deze publicatie een meer algemeen beeld van de naoorlogse gastarbeidermigratie.

Het doel van dit boek was te laten zien op welke manier grote bedrijven migratie en integratie hebben beïnvloed. Het boek toont een beperkt beeld van de Utrechtse migratiegeschiedenis, omdat Demka een staalfabriek was, waar vrijwel alleen mannen werkten.¹⁵¹ Het was via deze mannenwereld dat de arbeiders de nieuwe stad leerden kennen. De arbeiders kwamen in eerste instantie naar Demka voor werk. Maar dit boek schetst tevens een beeld dat er ook andere redenen waren om naar Nederland te komen: vrijheid, avontuur en soms ook veiligheid. De tijdelijkheid van hun verblijf speelde een belangrijke rol in de verhalen van de arbeidsmigranten bij de Demka. Ook werkgevers en politici hielden lang vast aan dit idee van terugkeer, wat gevolgen had voor het integratieproces.¹⁵²

Het boek is onderverdeeld in verscheidene hoofdstukken waarin de migratie naar Utrecht besproken wordt, de geschiedenis van de Demka, de werving, werk, wonen en de vrije tijd en organisaties.

3.2.3 Deelconclusie

Met betrekking tot de Molukse Nederlanders en in meer algemene zin tot postkoloniale migranten is er sprake van een multiculturalisering van de historische cultuur en dienovereenkomstig het erfgoed. Het zou willekeurig lijken om de objecten en verhalen met betrekking tot postkoloniale migranten wel als erfgoed te beschouwen en latere nieuwkomers, zoals arbeidsmigranten en asielzoekers, een dergelijke status te onthouden.¹⁵³ De huidige houding ten opzichte van de latere nieuwkomers is door

¹⁴⁸ Schrover, *Migranten bij de Demka-staalfabrieken*, 8.

¹⁴⁹ Ibidem, 9-10.

¹⁵⁰ Ibidem, 11.

¹⁵¹ Ibidem, 12.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.', 100.

verscheidene ontwikkelingen en gebeurtenissen veranderd. Dientengevolge wordt de verdere multiculturalisering van de (Nederlandse) historische cultuur en dienovereenkomstig het erfgoed bemoeilijkt. Hierdoor wordt niet langer gestreefd naar het opnemen van migranteninterpretaties van de geschiedenis, maar wordt juist de autochtone versie van de geschiedenis nadrukkelijker gepresenteerd.¹⁵⁴

Evenals *Deventer Blik*, was het boek over de Demka-staalfabrieken een onderdeel van een groter project, dat op lokaal niveau geïnitieerd werd. Het gaat hier om een herinnering die in toenemende mate als publiek beschouwd kan worden.¹⁵⁵ Beide projecten rondom de Demka-staalfabrieken en Thomassen & Drijver-Verblifa richtten zich op de band met de Nederlandse samenleving. De fabrieken (objecten) in Deventer en Utrecht kunnen gebruikt worden om te fungeren als *setting* of vertrekpunt waarbinnen het verhaal van zowel autochtone arbeiders als dat van arbeidsmigranten verteld wordt. Deze manier van presenteren kent overeenkomsten met de werkwijze in het Nederlands Openluchtmuseum als het gaat om de Molukse Barak. De beschrijving van het vestigingsproces van arbeidsmigranten in Nederland maakt hun aanwezigheid in de Nederlandse samenleving begrijpelijker dan de publieke en politieke opinie vaak doet vermoeden.

In beide boeken is gekozen voor een afgebakende periode, die begint bij de naoorlogse vestiging van arbeidsmigranten en eindigt bij de sluiting van de fabrieken. Omdat het huidige publieke en politieke integratiedebat nog te actueel is om in een presentatie vorm te geven, is het niet verstandig om het volledige verhaal over de nakomelingen van arbeidsmigranten te vertellen, zoals wel bij de geschiedenis van de Molukkers in Nederland het geval is. In beide boeken wordt het verhaal van de eerste generatie arbeidsmigranten verteld. Waarin de geschiedenis van de fabrieken als onderdeel van de stad beschreven wordt, inclusief het wervingsbeleid, het wonen, de vrije tijd en organisaties. Juist doordat beide fabrieken op zijn gehouden te bestaan en daarmee ook de verbondenheid tussen de fabriek en alle werknemers is beëindigd, kan een gesloten verhaal verteld worden en hoeven gevoelig liggende kwesties (nog) niet aan de orde te komen.

Beide boeken laten zien dat eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders onlosmakelijk verbonden zijn en onderdeel uitmaken van de naoorlogse arbeidsmigratie, waartoe ook Spanjaarden en Italianen behoorden. Dit aspect van arbeidsmigratie zou aan de hand van bijvoorbeeld een maquette, foto's, of films als vertrekpunt kunnen dienen van de presentatie van het verhaal van Turkse of Marokkaanse Nederlanders in het NHM.

Conclusie

Een belangrijk inzicht binnen de erfgoedsector is dat de objecten en verhalen van migranten in Nederland in een multiculturele samenleving een plek horen te krijgen in de collectieve herinnering. Deze gedachte sluit nauw aan bij de doelstelling van het NHM waarin de nadruk ligt op het tentoonstellen van de Nederlandse cultuurgeschiedenis en ruimte is voor de verhalen van migranten. Het Nationaal Historisch Museum zou een geschikte plaats kunnen zijn voor de presentatie van (een deel van) het erfgoed van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Op welke manier en welke objecten en verhalen daarbij geschikt zijn, hangt nauw samen met de mogelijkheden en beperkingen die beschreven staan in de deelconclusies van hoofdstuk 2 en 3.

Het is belangrijk om te beseffen dat tussen Molukse Nederlanders enerzijds en Turkse en Marokkaanse Nederlanders anderzijds een significant verschil bestaat, omdat

¹⁵⁴ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.' 85; Jeurgens, 'Erfgoed en beweging.', 13. In hoofdstuk één van deze scriptie op pagina 8. staan de verscheidene ontwikkelingen en gebeurtenissen die de verdere multiculturalisering van de historische cultuur en erfgoed bemoeilijken uitvoerig beschreven.

¹⁵⁵ Ribbens, 'Ruimte voor multiculturaliteit.' 80-81.

beide groepen met verschillende migratiegolven naar Nederland zijn gekomen. Daarbij komt dat Molukkers als postkoloniale migranten een lang (koloniaal) verleden delen met autochtone Nederlanders dat pijnlijke aspecten bevat. Dat is met betrekking tot Turkse en Marokkaanse Nederlanders niet het geval, maar staan de nakomelingen van de eerste generatie arbeidsmigranten volop ter discussie in het publieke en politieke integratiedebat. Tot slot verschillen beide groepen in dat voor Molukkers in de tentoonstellingspraktijk een apart museum is opgericht en zij onderdeel uitmaken van de vaste tentoonstelling van het Nederlands Openluchtmuseum en dit geldt niet voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Met betrekking tot postkoloniale migranten is er sprake van een multiculturalisering van het (Nederlandse) erfgoed.

Het verleden van migranten weerspiegelt zich in wisselende verhoudingen tussen de band met het land van herkomst en die met de Nederlandse samenleving. Omdat de beide besproken wintertentoonstellingen over Marokko en Istanbul geen raakvlakken vertonen met de Nederlandse cultuur en geschiedenis zijn ze niet geschikt als voorbeeld voor een eventuele presentatie van deze groepen in het NHM. De tentoonstellingen onderling laten tevens zien dat het om twee totaal verschillende culturen gaat, wat nog eens benadrukt wordt in de wetenschappelijke publicatie *Thuis: Turkse en Marokkaanse Nederlanders*. Daarom is het niet aan te raden om beide migrantengroepen in één opstelling te presenteren. Daarnaast kan de keuze in objecten en de bijbehorende verhalen complicaties opleveren, want sluiten ze wel aan bij de perceptie die Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben van het land van herkomst? Daarom verdient het de voorkeur om hun historische ervaringen in de Nederlandse samenleving in te bedden in een groter geheel, namelijk de naoorlogse arbeidsmigratie van de vorige eeuw.

De Molukse Barak in het Openluchtmuseum kan als uitgangspunt en model dienen voor een presentatie over Turkse en Marokkaanse Nederlanders in het Nationaal Historisch Museum. In het Nederlands Openluchtmuseum fungeert het object, de Barak, als vertrekpunt en *setting* van het verhaal van de Molukkers in Nederland, zoals de fabriek dat doet in de publicaties over de Demka-staalfabrieken en Thomassen & Drijver-Verblifa voor arbeidsmigranten. Dit is een effectieve manier om het verhaal van zowel autochtone arbeiders als dat van arbeidsmigranten te vertellen. Juist doordat deze presentaties inzicht geven in het vestigingsproces van migranten (waarom ze Nederland kwamen) wordt hun aanwezigheid in de Nederlandse maatschappij gelegitimeerd. Dit leidt tot een beter begrip van de geschiedenis van deze migrantengroepen. Bij de selectie van het object moet zoveel mogelijk vermeden worden dat de biografie ervan niet geassocieerd wordt met (andere) pijnlijke episodes uit de Nederlandse geschiedenis.

De Molukse Barak geeft een beeld van het vestigingsproces in Nederland en tegelijkertijd wordt een verhaal verteld dat de periode van de woonoorden overstijgt. Het geeft een beschrijving van de eeuwenlange Moluks-Nederlandse betrekkingen en daarnaast is het een weergave van het integratieproces in de Nederlandse samenleving. Kortom een gebalanceerd verhaal van meerdere generaties Molukkers in Nederland dat goed werkt omdat het integratieproces bij bovengenoemde groep in grote mate voltooid is. Voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders is dat (nog) niet het geval en daarom lijkt het raadzaam om fijngevoelige actuele onderwerpen achterwege te laten. De manier van presenteren zoals in de publicaties over de Demka-Staalfabrieken en Thomassen & Drijver-Verblifa kan een goede werkwijze zijn: de verhalen beperken zich tot de eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders en zijn onlosmakelijk onderdeel van de naoorlogse migratiegolf, waartoe ook Spanjaarden en Italianen behoren.

In deze setting met de fabriek als uitgangspunt, kunnen thema's zoals het wervingsbeleid, het wonen, de vrije tijd en de organisaties in beeld worden gebracht en van (persoonlijke) verhalen worden voorzien. De legitimatie van hun aanwezigheid in Nederland en het vertellen van een verhaal dat het publieke en politieke debat (nog) niet aan de orde stelt, kan een presentatie in het NHM zowel voor allochtone als autochtone bezoekers in

hoge mate toegankelijk maken. Omdat beide fabrieken niet meer bestaan, is er sprake van een afgebakende periode, waardoor toch een afgerond verhaal gepresenteerd kan worden. Naarmate het publieke en politieke debat betreffende het integratieproces vordert en de problematiek rondom Turkse en Marokkaanse Nederlanders verandert of oplost, kunnen wellicht nieuwe uitgangspunten, objecten en verhalen worden gekozen voor een presentatie waarbinnen ook de tweede (en derde) generatie aan bod komen.

Dit geschetste kader zou als uitgangspunt kunnen dienen voor de presentatie van het verhaal van Turkse of Marokkaanse Nederlanders in het NHM. En op deze manier zou een verdere multiculturalisering van de historische cultuur en dienovereenkomstig het Nederlandse erfgoed verwezenlijkt kunnen worden.

Literatuurlijst

- A.o., 'Indonesie. Moluccan information centre geopend in Utrecht', Algemeen Nederlands Persbureau, 19 oktober 1999.
- A.o., 'Kruispunt van beschavingen' in: Volkskrant, 1 maart 2005.
- A.o., 'Marokko op zijn Berbers' in: de Volkskrant, 16 december 2004.
- A.o., 'Surinamers: Balkenende moet zijn excuses aanbieden', Volkskrant, 26 oktober 2006.
- ANP, '175.000 bezoekers expositie Marokko' in: NRC Handelsblad, 18 April 2005.
- ANP, 'Veel turken naar 'Istanbul'' in: de Volkskrant, 16 Maart 2007.
- Bijvanck, V. en E. Schilp, *Het Nationaal Historisch Museum stimuleert de historische verbeelding* (2008).
- Bockma, H., "We hadden er al 2 miljoen inzitten'; Expositie Istanbul ging door ondanks ingrepen in catalogus door Turkse overheid' in: de Volkskrant, 26 Februari 2007.
- Bos, E., 'Een schoorvoetend integratieproces. Cultuurbeleid en diversiteit', *Levend erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history*, 4 (2007) 2, 4-9.
- Dibbits, H., 'Van huis uit. Een tentoonstelling over migranteninterieurs' in: *Levend Erfgoed* 4 (2007) 2, 22-27.
- Dibbits, H., en H. van der Horst, *Thuis: Turkse en Marokkaanse Nederlanders* (2007).
- Doel, W. van der, 'Amsterdam: het Anne Frankhuis. Inleiding', in: Idem (ed.), *Plaatsen van herinnering* (2005) 14-18.
- Duncan, J., 'Representing Empire at the national maritime museum' in: R. S. Peckham (ed.), *Rethinking heritage. Cultures and politics in Europe* (2003) 17-28.
- Elshout, D., 'Het Nationaal Historisch Museum: topstukken of replica's' in: *Kunstlicht* 29 (2008) 1, 6-49.
- Emmer, P.C. 'Hoe schuldig is Nederland' in: idem (ed.), *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (2000) 229-241.
- Gieryn, T., 'Balancing acts: science, Enola Gay and history wars at the Smithsonian' in: Sharon Macdonald (ed.), *The politics of display. Museums science, culture* (1994) 197-228.
- Grever, M. en K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden. Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid* (2007).
- Habiboe, R., 'Het Moluks Historisch Museum' in: *Historische informatie courant* 24 (1991) 1, 16-17.
- Halbertsma, M., 'Welk museum is het Europees Museum van het jaar 2005' in: *cultuur. Tijdschrift voor etnologie* 1 (2005) 2, 125-131.
- Henrichs, H., 'Een zichtbaar verleden? Historische musea in een visuele cultuur', *Tijdschrift voor de geschiedenis* 117 (2004) 230-248.
- Henrichs, H., 'Identiteitsfabriek of warenhuis van het verleden? Inburgering en het Nationaal Historisch Museum', *Tijdschrift voor geschiedenis* 120 (2007) 608-622.
- Henrichs, H., PowerPoint presentatie Erfgoed Audiovisueel, Hoorcollege wk.2. (2008)
- Heumann Gurian, E., 'What is the object of this exercise? A meandering exploration of the meanings of objects in museums', in: G. Anderson (ed.), *Reinventing the museum: historical and contemporary perspectives on the paradigm shift* (2004) 269-283.
- Horst, E. van der, *Deventer blik. De geschiedenis van arbeidsmigranten in een Nederlandse stad (1945-1990)* (2005).
- <http://www.entoen.nu/> (geraadpleegd 1 december 2009).

- <http://www.museum-maluku.nl/> (geraadpleegd 18 november 2009).
- Jeurgens, C., 'Erfgoed in beweging. Een toekomst voor erfgoed van minderheden in archieven en musea?', *Levend erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history*, 4 (2007) 2, 10-15.
- Jong, A. de, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (2005).
- Jong, A. de, *Warme gevoelens en koude rillingen. Over musea en odes aan de saamhorigheid* (2008).
- Jonker, E. en E. van der Wal, 'Moluks Historisch Museum. Tussen wal en schip: Molukkers in Nederland', *Skript* 14 (1992) 50-56.
- Kirschenblatt-Gimblett, B., 'Van etnologie naar erfgoed. De rol van musea', *Levend erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history*, 5 (2008) 1, 4-9.
- Kleiterp, M., e.a., *Istanbul: de stad en de sultan* (2006).
- Krielaars, M., 'Fes bijna net zo mooi als Pompei' in: NRC Handelsblad, 23 december 2004.
- Laar, P. van der, 'Een wijkgerichte benadering. Cultureel erfgoed minderheden in Rotterdam' in: *Levend erfgoed* 2 (2005) 2, 25-28, aldaar 25.
- Laarse, R. van der, 'Erfgoed en de reconstructie van vroeger' in: idem (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (2005) 1-28.
- Laroui, F., 'Laten we eens een feestje vieren. Betrekkingen tussen Nederland en Marokko zijn bijna 400 jaar oud' in: *Volkskrant*, 16 december.
- Manuhutu, W., 'Vught: woonoord Lunetten. Het snijpunt van Molukse en Nederlandse geschiedenis', in: W. van den Doel (ed.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (2005) 208-219.
- Manuhutu, W., en F. Steijlen, 'Monumentaal herinneren op Molukse wijze' in: G. Oostindië (ed.), *Het verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij* (1999) 97-102.
- Marlet, G., 'Molukse barak in Openluchtmuseum', *Trouw*, 19 september 2002.
- Mijnhardt, W.W., *Dutch perceptions of World War II: The struggle with an "unredeemable" past* (2001).
- Obdeijn, H. en M. Schrover, *Komen en gaan. Immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (2008).
- Peckham, R.S., 'Mourning heritage: memory, trauma and restitution' in: idem (ed.), *Rethinking heritage. Cultures and politics in Europe* (2003) 205-214.
- Ribbens, K., 'Ruimte voor multiculturaliteit. De vaderlandse canon en de veranderde historische cultuur' in: M. Grever e.a. (ed.), *Controverses rond de canon* (2006) 80-105.
- Ribbens, K., *Een eigentijds verleden. Alledaagse historisch cultuur in Nederland 1945-2000* (2002).
- Schrover, M., e.a., *Migranten bij de Demka-staalfabrieken (1915-1983)* (2008).
- Straaten, F. van, 'Viering Marokko begint met rel' in: NRC Handelsblad, 16 december 2004.
- Sunnier, T., 'De loyale gemeenschap. Moslimmigranten en nationale cohesie' in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 120 (2007) 4, 548-559.
- Vaessen, J., 'Bewogen door ruimte en tijd. Migratie als rode draad in de verdere ontwikkeling van het Nederlands Openluchtmuseum' in: *Volkskunde* 109 (2008) 3-4, 239-254.
- Verschuur, K., e.a., *Marokko: 5000 jaar cultuur* (2004).
- Vuijsje, H., 'Zwicht niet voor censuur. Angst mag open debat niet in de weg staan' in: NRC Handelsblad, 14 April 2007.

- Weijer, R. van der, 'De Molukse barak in het Nederlands Openluchtmuseum. Culturele confrontaties rond een houten gebouw', *Cultuur. Tijdschrift voor etnologie* 1 (2005) 2, 132-142.
- Wheatcroft, A., *Ongelovigen. Het conflict tussen christendom en de islam* (2007).
- Wildt, A. de, 'Oog in oog met de geschiedenis. Historisch bewustzijn in het Amsterdams Historisch Museum' in: <http://www.historischhuis.nl/HistBesef/HHbesef5.html> (geraadpleegd 7 september 2009).
- Willems, W., en A. Cottaar, *Het beeld van Nederland. Hoe zien Molukkers, Chinezen, Woonwagenbewoners en Turken de Nederlanders en zichzelf?* (1989).
- Willems, W., en L. Lucassen, *Gelijkheid en onbehagen. Over steden, nieuwkomers en nationaal geheugenverlies* (2006).
- Zeijden, A. van der, *Volkscultuur van en voor een breed publiek. Enkele theoretische premissen en conceptuele uitgangspunten* (2004).
- Zeijden, A., van der, 'Folklore and a quest for meaning. Interview with Simon J. Bronner' in: *Levend Erfgoed* 3 (2006) 2, 4-9.